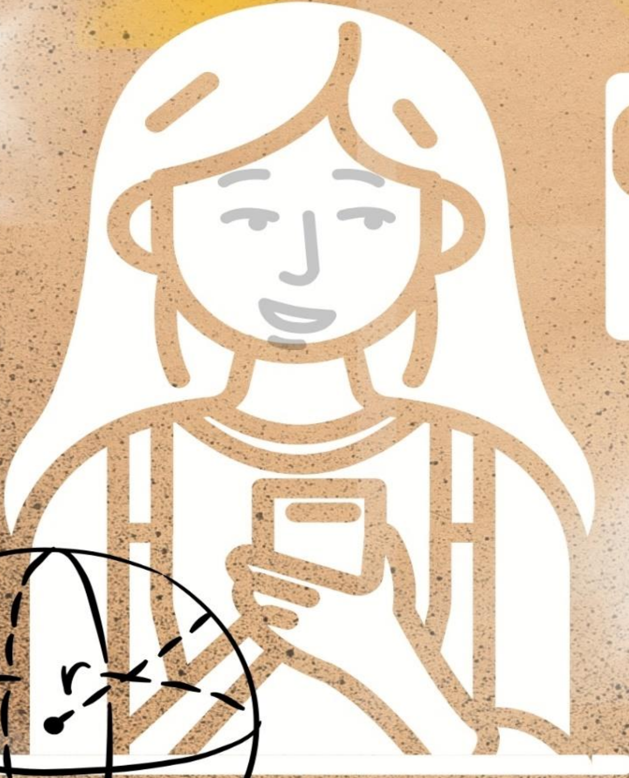

डिप स्टेट : वैदिक विमर्श

जेनजी मोमेन्ट

नारायण घिमिरे।

$V = \frac{4}{3}\pi r^3$

Gen Z Moments

जेनजी मोमेन्ट
(GEN Z MOMENTS)

डिप स्टेट : वैदिक विमर्श

भाषा : क्रियोल नेपाली।

लेखक:

नारायण घिमिरे

टोरोन्टो, क्यानडा © २०२५ ।

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

जेन-जी पृष्ठभूमि (Background)

जेन-जी आफैंमा कुनै अमुक व्यक्तिको समूह होईन। यो हरेक युवाको "accountability", मुलुक प्रतिको जिवेवारी वोधको सिद्धान्त हो। वेदका अनुसार जेन-जी कुनै व्यक्तिको समूह होइन, यो एक जिम्मेवारी हो। हरेक युवाको आफ्नो भविष्य सुरक्षित राख्न र मुलुकप्रति जिम्मेवारीको अनुभूति हो। त्यसैले, जेन-जी मोमेन्टको कुनै नेता हुँदैन, केवल अभियान र संकल्प हुन्छ। यो आफ्नो पुस्ताप्रति दृढ विश्वास हो। यो यस्तो सिद्धान्त हो जसले मुलुकलाई प्रगतिपथमा अग्रसर गराउने शक्तिशाली सोचलाई प्रवर्द्धन गर्छ।

यसले "मेरो पार्टी मुलुकभन्दा ठूलो र मेरो नेता पार्टीभन्दा ठूलो" भन्ने सोचाइलाई चुनौती दिन्छ। यस्तो सोच बहुदलीय प्रजातन्त्रमा जन्मिएको मुलुकको प्रगतिका लागि बाधक बनेको नेपालको हरेक पुस्ताले महसुस गरेको छ। त्यसैले, हरेक नयाँ पुस्ता नयाँ सोच र आशासहित खबरदारी गर्छ कि नेता पार्टीको नोकर हो, पार्टी सरकारको नोकर हो, र सरकार जनताको नोकर हो भन्ने यथार्थलाई व्यवहारमा उतार्ने भूमिका नेपालको जेन-जीले निर्वाह गर्छ।

वास्तवमा, जेन-जी यस्तो सिद्धान्त हो जसले मुलुक लुट्ने र त्यसका प्रमाणित शक्तिहरूलाई चेतावनी दिन्छ। "हामी फेरि उठ्नेछौं" भनी छद्मभेषमा मुलुक लुट्ने सोच बोकेर आउनेहरूलाई "नयाँ पुस्ता फेरि पनि उठ्ने-छौं" भन्ने निरन्तर खबरदारीको सन्देश दिन जेन-जीको रुपमा अग्रपंक्तिमा रहन्छ।

एकता र अहंकार रहित सामूहिक कर्तव्यको बारेमा ऋग्वेद १०।१९१।२-४ मा उल्लेख छ:

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

सो जोषसन्तो मनसो यथा हि वा अक्षन्निव प्रजानन देवा धीमहि।
देवभागं प्र यजामि सदानामस्मा उ नो मित्रं सह नः सख्ये।
समानी व आकूतिः समाना हृदयानि वः।
समानमस्त्वमनो यथा वः सस्मानं वो मित्रं भवताम्।
समानी वः कर्तुभ्यो समानी वः स्वराज्ये।
समानं वो भवतु विश्व हेदो।

सबैको मन एकसाथ जोडियोस्, जसरी रथको पाङ्ग्राका अराहरू जोडिन्छन्। देवताहरू, यो जान्दै, हामी सँगै आफ्नो लक्ष्य प्राप्त गरौं। हाम्रो हृदय र मन मित्रताका लागि एक होऊन्। हाम्रो संकल्प, हृदय र विचार एक होऊन्, ताकि तिमीहरूमा मित्रता कायम होस्। तिमीहरूको उद्देश्य, शासन र सबै मनसाय एक होऊन्। यो श्लोकले व्यक्तिगत वा समूहगत अहंकारबिना सामूहिक जिम्मेवारीको समर्थन गर्छ।

सामाजिक कर्तव्य र कल्याणको बारेमा अथर्ववेद १२।१।१ मा लेखिएको छ:

य इमां पृथिवीं रजतां महित्वा वसुदायां बहुधा विभजते।
तस्य पुत्रा बहवो लोका बहवीर्यं पशवो मघं तस्य।

जसले यो चाँदीको पृथ्वीलाई धेरैका लागि समृद्ध बनाउँदै बाँड्छ, उसका लागि धेरै पुत्रहरू, धेरै लोकहरू, धेरै सम्पत्ति र पशुहरू हुन्छन्।

यो श्लोकले व्यक्तिगत लाभ बिना मुलुकको समृद्धिका लागि पुस्तागत कर्तव्य गर्नु पर्ने राष्ट्रिय जिम्मेवारीको बोध गराउने गर्दछ।

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

जेन-जी सिधान्त सँगको तुलनाः

जेन-जी कुनै नेता वा पार्टीको नाममा चल्दैन । यो सबै युवाको साझा जिम्मेवारी हो। ऋग्वेदले भन्छः "**समानी व आकूतिः, समाना हृदयानि वः"**। हाम्रो संकल्प र हृदय एक होऊन्। जेन-जीमा कुनै "मैले नै गर्नुपर्छ" भन्ने अहंकार छैन । उनीहरू सबैले मिलेर, एकै ठाउँमा खडा भएर काम गर्छन्।

ऋग्वेदले भन्छः "**अक्षन्निव प्रजानन**" । रथको पाङ्ग्राका अराहरू जस्तै हामी सबै जोडिएर चलौं। जेन-जी कुनै एक टोली होइन । यो एक आन्दोलन, एक संकल्प हो। ऋग्वेदले भन्छः "**देवभागं प्र यजामि**"। हामी सबैले मिलेर देवताको आशीर्वाद पाउँछौं। अर्थात्, राष्ट्रीय सफलता सामूहिक प्रयासबाट मात्र आउँछ। जेन-जीले "मेरो पार्टी मुलुकभन्दा ठूलो" भन्ने सोचलाई चुनौती दिन्छ। अथर्ववेदले भन्छः "**य इमां पृथिवीं।।। बहुधा विभजते**"। जसले धरतीको सम्पदा बाट आउने लाभ सबैलाई बाँड्छ, उसलाई पनि भगवान् वाट आशीर्वाद प्राप्त हुन्छ । जेन-जीले सरकार "जनताको नोकर हो । पार्टी सरकारको नोकर हो । पार्टी नेता पार्टीको नोकर हुन् । पार्टीका कार्यकर्ता त्यसका नेताका चाकर होइनन " भन्ने अवधारणा ले काम गर्दछ।

अथर्ववेदको भावनाः "**तस्य पुत्रा बहवो**" । जसले सबैको भलो गर्छ, उसलाई सबै कुरा स्वतः प्राप्त हुन्छ। जेन-जी " कुनै अमुक पार्टि नेता, कर्मचारीको वा आफ्नै निजि लाभको लागि " होइन । " समग्र मुलुकको भविष्य निर्माण गर्न एकजुट हुने युवा बल" हो । अथर्ववेदले भन्छः **देवभागं प्र यजामि...**"। जसले समाजको लागि सामाजिक कर्मको फल विना भेदभाव बाँड्छ। जरुरतको सिधान्त अनुरुप सदुपयोग गर्दछ उसको भविष्य स्वतः सुरक्षित हुन्छ। **ॐ तत् सत्॥**

जेन जी विद्रोह
नेपाली राजनीतिको अनिवार्यता

विषय प्रवेश: स्खलित सपना र 'जेन जी' विद्रोहको झड्का

केपी ओली र शेरबहादुर देउवाको शासनकालमा देशले भोगेको दुर्दशा, भ्रष्टाचारको संस्थागत विकास र राष्ट्रिय स्वाभिमानमाथिको प्रहारले सिङ्गो पुस्तालाई निराश बनाएको छ। यही निराशाको गर्भबाट सेप्टेम्बर २०२५ मा 'जेन जी मोमेन्ट' को जन्म भयो, जसले ७६ जना युवाको बलिदानपछि सडेको सत्तालाई घुँडा टेकायो। तर, यो विद्रोहले पुराना दलहरूलाई हटाए पनि उनीहरूको विकल्पमा एउटा दिगो र विश्वासिलो शक्ति निर्माण हुन सकेको छैन।

जसले नेपालमा भनिने विश्वेश्वर प्रसाद कोइराला (बिपी) को 'प्रजातान्त्रिक समाजवाद'को सपना कसरी आरजु देउवाको 'लुटतन्त्र' र केपी ओलीको 'खोक्रो राष्ट्रवाद'मा परिणत भयो भन्ने कुरा यथार्थ रूपमा महसुस गर्छ, उसलाई 'जेन–जि विद्रोह' बाहेक अन्य कुनै तवरले नेपाली जनताले त्यस रसातलबाट मुक्ति पाउने उपाय नरहेको प्रष्ट अनुभूति हुन्छ। बिपीको आत्मनिर्भर नेपालको सपना 'प्राडो संस्कृति' र आयातमुखी अर्थतन्त्रमा स्खलित गरिनु नै 'नियन्त्रित जेन–जि विद्रोह'को औचित्य पुष्टि भएको रूपमा बुझिन्छ।

नेपालको राजनीतिमा दशकौँ देखि आरजु देउवाको लुटको सवारीको घोडा बनेको नेपाली कांग्रेस पार्टीका सेवक रूपी जोडी, गधा जसरी झोक्राएर कहिल्यै आरजुको देवर बनेर पछि लाग्दा नथाकेका दुई महामन्त्रीहरू, पानी माथि ओभानो बन्ने तर भाउजुको लुट नियन्त्रणमा

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

हुने सम्पूर्ण प्रयास निस्तेज गर्न मात्र सक्रिय हुने नेपाली कांग्रेसको तत्कालीन तथा वर्तमान अवस्था जसले भित्रबाट बुझ्दछ, उसलाई यो 'नियन्त्रित जेन–जि विद्रोह' ले नेपाली जनताको भाग्य बनाउने नै छ भन्ने विश्वास दिन्छ।

आज विश्वेश्वर प्रसाद कोइरालाको दिव्य सपना कतै मरुभूमिमा हराएको यात्रीजस्तो बनेको छ। आजको दिनमा आइपुग्दा पीडित नेपालीलाई भुटानी बनाएर बेच्ने गिरोहको संरक्षण गर्ने जिम्मेवारी बोकेको 'पीबी कांग्रेस'मा रूपान्तरण भएको छ। यति ठूलो परिवर्तनले समेत नछुने, देश र जनताको पीडा महसुस नगर्ने, ७० प्रतिशत कम्युनिस्ट कारण भएको, ओली राष्ट्रवादले ओतप्रोत बनेको, गैँडाको छाला जस्तो सम्पूर्ण सम्वेदना गुमाएको भुइँ फुट्टा वर्गको कब्जामा नेपाली कांग्रेस पार्टी पुगेको छ। त्यसको लगाम फेरी फेरी भाउजुको पेटिकोटको इजारमा पुगेर अल्झिने निश्चित प्रायः बनेको छ।

विश्वेश्वर प्रसाद कोइराला (बिपी) ले देखेको आत्मनिर्भर नेपालको जग कृषि क्रान्तिमा टिकेको थियो। तर, विडम्बना! उनकै दल सत्तामा रहेको बेला रामशरण महत र स्वर्णिम वाग्लेजस्ता योजनाकारहरूले बिपीको त्यो विचारलाई 'चिहानमा मात्र पुऱ्याएनन्', बरु योजनाबद्ध रूपमा आगो लगाएर खरानी बनाइदिए। उनीहरूको नीतिले किसानलाई होइन, दलाल र बिचौलियालाई पोसायो। सहकारी नीति आयो, तर त्यो किसानको हितमा होइन, सीमित टाठाबाठाले राष्ट्रिय अनुदान लुट्ने 'प्वाल' मात्र बन्यो।

बिपीको समाजवादी सपना बोकेको भन्ने पार्टीभित्र, कसले कति धेरै आरजु राणा देउवाको फरिया धोयो, पेन्टी सफा गर्यो—त्यही नै योजना

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

आयोगको उपाध्यक्ष, गभर्नर र राजदूतजस्ता पदहरू प्राप्त गर्ने अनिवार्य 'देउबा–मैत्री' योग्यता बन्यो। देउबा रणनीतिअन्तर्गत, प्रजातन्त्रका सिपाहीरूपी बफादार र योग्य कार्यकर्ताको छनोटमा पनि ती नै मापदण्ड मात्र स्वीकार्य हुने नियति स्थापित गरियो। चाकडी र भागबण्डामा नेताको पद र सरकारी जिम्मेवारी बिक्री हुन थाले। कांग्रेस यही हदसम्म किसान, मजदुर र नेपालीजनता–अमैत्री पार्टीमा रूपान्तरित भएको देख्दा, बिपीको आत्मा कति रोएको होला!

बिपीले साना तथा मझौला उद्योगमार्फत राष्ट्रिय आत्मनिर्भरताको सपना देखेका थिए, जहाँ नेपाली सीप र पुँजीको प्रयोगले विदेशी निर्भरता घटोस्। तर, महेश आचार्य र रामशरण महतजस्ता नवउदारवादी योजनाकारहरूले राष्ट्रिय उद्योगहरू उठ्नै नसक्ने गरी थला पार्ने नीतिहरू ल्याए। त्यसपछि शेरबहादुर देउवाले भित्र्याएको ‘प्राडो संस्कृति’ र आयातमुखी अर्थतन्त्रले मुलुकलाई विदेशी दलाल पुँजीपतिको हातमा सुम्पियो। राष्ट्रिय पुँजीपतिलाई 'दलाल' को बिल्ला भिराइयो र वास्तविक दलालहरू सत्ताको केन्द्रमा पुगे। पछि यही खेलमा केपी ओलीको अर्थनीति पनि सामेल भयो, जसमा आरजु देउवाको पटक-पटक आशीर्वाद प्राप्त भयो। यसरी बिपीले देखेको स्वाभिमानी नेपाल, आयातमा रमाउने 'उपभोक्ता' मुलुकमा परिणत भयो, जहाँ पार्टीका महामन्त्रीहरू (गगन-विश्वप्रकाश) फड्के किनाराका साक्षी मात्र बने— भित्र चुँ बोल्न नसक्ने, बाहिर मात्र बकबक गर्ने निरीह पात्र।

बिपीको प्रजातान्त्रिक समाजवादको मर्म सामाजिक न्याय र आयको समानता थियो, जसको आधार भूमि सुधार थियो। तर, कृष्णप्रसाद भट्टराईको पालामा भूमि सुधारलाई निस्क्रिय पारियो र गिरिजाप्रसाद

कोइरालाको पालामा त्यसलाई पूर्णतः ध्वस्त बनाइयो। शेरबहादुर देउवाको शासनकालमा त बालुवाटारको सरकारी जग्गासमेत व्यक्तिको नाममा पुऱ्याउने प्रपञ्च रचियो। यही परिस्थितिले जन्माएको निराशाबीच, झुपडी-झुपडीमा आशाको दियो बाल्न खोज्ने महावीर पुनजस्ता राष्ट्रिय प्रतिभालाई समेत मन्त्रालयको पिँजडामा थुनेर 'खोले पकाउने र ओली-गफ दिने' वृत्तिमा सीमित गरियो। यसैबीच, रामचन्द्र पौडेलको अवसरवादी र ढुलमुले चरित्रले प्रचण्डपथबाट स्खलित लोकतन्त्रलाई थप कमजोर बनायो। अन्ततः, सामाजिक न्यायको जगमा उभिएको काँग्रेस, 'जग्गा माफिया' मैत्री र आफ्नै नागरिकलाई भुटानी शरणार्थी बनाएर बेच्ने गिरोहको संरक्षक 'क्लब' मा रूपान्तरण भयो।

बिपीका लागि राष्ट्रियता भूगोल मात्र थिएन, यो सांस्कृतिक पहिचान र जनताको आत्मसम्मान थियो। उनले परम्परागत ज्ञान र आधुनिक विज्ञानको 'फ्युजन' मार्फत स्वाभिमानी नेपालको परिकल्पना गरेका थिए। तर, उनका उत्तराधिकारीहरूले न उनको गहिराइ बुझे, न त्यसलाई व्यवहारमा उतार्न सके। आजका युवा नेताहरू विश्वप्रकाश र गगन थापाहरू बिपीको नाम त लिन्छन्, तर महात्मा गान्धी र सूर्य सिद्धान्तको गहिराइ बुझेका बिपीको त्यो 'राष्ट्रवाद' को मर्म बुझेका छन् त? उनीहरूलाई पार्टीको झन्डाको 'चार तारा' को अर्थसमेत थाहा छ कि छैन भनेर शङ्का गर्ने प्रशस्त आधारहरू छन्।

बिपीले राजासहितको सन्तुलित प्रजातन्त्रमा विश्वास गर्थे। तर, जब प्रचण्डले 'ऐतिहासिक राष्ट्रपति' को सपना देखाए, गिरिजाप्रसादले 'प्रजातन्त्र' फालेर 'लोकतन्त्र' शब्द अँगाले। प्रचण्डको धोकापछि त्यो लोकतन्त्र 'झोकतन्त्र' मा बदलियो। अन्ततः, पार्टीको कमान्ड शेरबहादुर देउवाको हातमा पुगेपछि बिपीको प्रजातान्त्रिक समाजवाद

'आरजु तन्त्र' मा स्खलित भयो। आरजु र ओलीको लुट-केन्द्रित राजनीतिक क्रीडाले देशलाई यति खोक्रो बनायो कि, सेप्टेम्बर २०२५ मा 'जेन जी' विद्रोहको रूपमा एउटा भवितव्य शक्तिले झापड हानेर त्यो राक्षसी नाचको अन्त्य गरिदियो। तर, दुःखको कुरा, त्यसपछि पनि के भयो र अब के गर्नुपर्छ भन्ने बुझ्न नसकेर हाम्रा युवा नेताहरू महिनौँसम्म शिथिल र मौन रहे। उनीहरूले मुलुकलाई यस्तो अवस्थामा पुऱ्याए कि, अब चुनाव भए 'जेन जी' र ओलीको सक्रियताले सडक कब्जा गर्ने र संसद् पुनःस्थापना भए फेरि शेरबहादुर नै प्रधानमन्त्री बनेर लुटको शृङ्खला दोहोरिने निश्चित छ।

नाङ्गै रुपमा देखाएर भन्नुपर्दा, बिपीको आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको सपना— कृषिको आधुनिकीकरण, साना उद्योग, भूमि सुधार, शिक्षा— यी कुनै पनि कुरा न त काँग्रेसको घोषणापत्रमा छ, न त सरकारको नीतिमा। काँग्रेस आज नाइटोमा हुने सुगन्धित बिना (कस्तुरी) हराएको मृगजस्तै भएको छ, जो सुगन्ध अन्तै खोजिरहेको छ। आधुनिकीकरण र आत्मनिर्भरता अब नेताको योग्यता नाप्ने कसी रहेन। बरु, कसले कुन हदसम्म लुट्न सक्छ, त्यही नै नेतृत्वका लागि उत्तम योग्यता मानिने 'आरजु सिद्धान्त' पार्टीमा स्थापित भएको छ।

आम जनताको मुखबाट सुनिन्छ— आजको काँग्रेस 'विश्वेश्वर प्रसाद कोइरालाको बिपी काँग्रेस' होइन, यो त आफ्नै मुलुकका दुखियाहरूलाई 'भुटानी' बनाएर बेच्नेहरूको हालिमुहाली चल्ने 'पीडित बिक्री काँग्रेस' (पीबी काँग्रेस) मा रूपान्तरण भएको छ, जसले आफ्नै नागरिकलाई भुटानी शरणार्थी बनाएर बेच्ने गिरोहको संरक्षण गर्छ। यस लेखको उद्देश्य यही पृष्ठभूमिमा नेपाली राजनीतिक दलहरू, विशेषगरी नेपाली कांग्रेस र एमालेको ओलीवादी धाराले किन र कसरी आफूलाई

'पुनर्संरचना' (Recalibrate) गर्न आवश्यक छ भन्ने गहिरो विश्लेषण गर्नु हो। यदि उनीहरूले यो ऐतिहासिक अवसर गुमाए भने, तिनको पार्टीको नियति भारतको इन्दिरा गान्धी कांग्रेस पार्टीजस्तै र नेताको नियति बंगलादेशको हसिनाको हालतमा पुग्नबाट समयलाई कसैले रोक्न सक्दैन। जसलाई इतिहासले जनताको अमैत्री शक्तिका रूपमा सदैव स्मरण गर्नेछ।

सार १: बिपीको सपनाको हत्या र 'आरजु-ओली तन्त्र'को उदय

बिपीको सपना (आत्मनिर्भर नेपाल)	**वर्तमान यथार्थ ('आरजु-ओली तन्त्र')**
कृषि क्रान्ति: किसानलाई जमिनको मालिक बनाउने, उत्पादन बढाउने।	**कृषि विनाश:** रामशरण महत र स्वर्णिम वाग्लेहरूले कृषिमा आधारित अर्थतन्त्रलाई ध्वस्त पारे। सहकारीहरू अनुदान लुट्ने माध्यम बने।
साना उद्योग: राष्ट्रिय सीप र पुँजीको प्रयोग, आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र।	**उद्योगको अन्त्य:** महेश आचार्य र देउवाको 'प्राडो संस्कृति'ले राष्ट्रिय उद्योगहरू बन्द गरायो। देश पूर्णतः आयातमुखी बन्यो।
सामाजिक न्याय: भूमि सुधार, आयको असमानता अन्त्य।	**नव-सामन्तवाद:** कृष्णप्रसाद भट्टराईले भूमि सुधारलाई निस्क्रिय पारे, गिरिजाले ध्वस्त। देउवाको पालामा बालुवाटारको सरकारी जग्गासमेत बेचियो।
राष्ट्रिय स्वाभिमान: परम्परागत ज्ञान र आधुनिक विज्ञानको फ्युजन।	**सांस्कृतिक दासता:** गगन-विश्वप्रकाशजस्ता युवा नेताहरू बिपीको नाम लिन्छन्, तर उनको राष्ट्रियताको गहिराइ बुझ्दैनन्। 'चार तारा' को अर्थ हराएको छ।

सन्तुलित प्रजातन्त्र: राजासहितको प्रजातन्त्र, राष्ट्रिय एकता।	**'झोकतन्त्र' र 'लुटतन्त्र':** गिरिजाले प्रचण्डको धोकापछि 'लोकतन्त्र' लाई 'झोकतन्त्र' बनाए। देउवाको पालामा त्यो 'आरजु तन्त्र' मा स्खलित भयो।

सार २: पतनको समानान्तर कथा - भारतीय कांग्रेस र नेपाली दलहरू

नेपाली कांग्रेस र एमालेको वर्तमान दुर्दशा कुनै नौलो घटना होइन। यो त्यही बाटो हो, जसमा हिँडेर भारतको एक समयको शक्तिशाली कांग्रेस पार्टी आज इतिहासको पन्नामा सीमित हुने अवस्थामा पुगेको छ। दुई पार्टीको पतनका कारणहरूमा अचम्मको समानता छ, जसले नेपाली दलहरूका लागि स्पष्ट चेतावनी दिन्छ।

पतनका आयामहरू	भारतीय राष्ट्रिय कांग्रेस	नेपाली कांग्रेस / एमाले (ओली-देउवा)
१. प्रतिभा व्यवस्थापन संकट	**नेताहरूको पलायन:** ज्योतिरादित्य सिन्धिया, जितिन प्रसादजस्ता नेताहरूले पार्टी छाडे। भाजपामा गएर उनीहरू सफल भए, जसले कांग्रेसको	**प्रतिभाको अवमूल्यन:** महावीर पुनजस्ता राष्ट्रिय प्रतिभाहरूलाई उपेक्षा र घृणाको पिँजडामा थुनेर अपमानित गरियो। गगन-विश्वप्रकाश जस्ता युवा नेताहरूलाई 'लुटतन्त्र' को अमुक मौन साक्षी बनाइयो।

	संगठनात्मक कमजोरी देखायो।	
२. नेतृत्वको शून्यता र जवाफदेहिताको अभाव	**नेतृत्वको भ्रम:** सोनिया गान्धी 'अन्तरिम अध्यक्ष' र राहुल गान्धी 'पर्दा पछाडिका नेता'। निर्णय कसले लिन्छ भन्ने स्पष्टता नहुँदा पार्टी दिशाहीन बन्यो।	**अहंकार र लाचारी:** केपी ओलीको अहंकार र शेरबहादुर देउवाको लाचारीको गठबन्धनले देशलाई संकटमा धकेल्यो। ७६ युवाको मृत्युको जिम्मेवारी कसैले लिएन। सिंगापुरमा ओलीसहितको सहमतिमा भएको सहमति अनुसार, आज पुनः देउवा पार्टीमा फर्कने वातावरण बनाउन कृष्ण सिटौला, पूर्णबहादुर खड्का र रमेश लेखकहरू सक्रिय छन्। देउबा पनि चलायमान छन्।
३. आधुनिक उपकरण र डाटाको उपेक्षा	**'माहौल' मा आधारित राजनीति:** तीन पटक चुनाव हारेका १७० जनालाई टिकट दिनुले पार्टी डाटा र विश्लेषणबाट कति टाढा छ भन्ने देखायो।	**डिजिटल युगको अज्ञानता:** 'जेन जी' को शक्तिलाई नबुझ्नु, सामाजिक सञ्जालमा प्रतिबन्ध लगाउनुजस्ता मूर्खतापूर्ण निर्णयहरूले सरकारको पतन गरायो।

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

४. कमजोर सञ्चार र भाष्य निर्माण	**कथाविहीन पार्टी:** राहुल गान्धीको 'पार्ट-टाइम राजनीतिज्ञ' को छवि चिर्न नसक्नु। सरकारका गलत कामको प्रभावकारी प्रतिवाद गर्न नसक्नु।	**भ्रष्टाचारको प्रतिरक्षा:** भुटानी शरणार्थी प्रकरणजस्ता जघन्य अपराधको समेत पार्टीले प्रतिरक्षा गर्‍यो। 'आरजु तन्त्र' को बचाउमा सिङ्गो पार्टी पंक्ति लाग्यो।
५. आर्थिक दृष्टिकोणको अभाव र भ्रष्टाचार	**आर्थिक संकट:** पार्टी चन्दाको ९१% कर्पोरेट जगतबाट आउँछ, तर कांग्रेसले भाजपाको तुलनामा पाँच भागको एक भाग मात्र पायो। कमजोर प्रदर्शनले आर्थिक स्रोत सुक्यो।	**लुटमा आधारित अर्थतन्त्र:** बिपीको आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको सट्टा, देउवा-ओलीले दलाल पुँजीवाद र आयातमुखी अर्थतन्त्रलाई संस्थागत गरे। देशको ढुकुटी रित्तियो।

जसरि भारतीय कांग्रेसको पतन वंशवाद, भ्रष्टाचार, संगठनात्मक कमजोरी र समयअनुसार आफूलाई परिवर्तन गर्न नसक्नुको परिणाम थियो। नेपाली कांग्रेस र एमाले ठ्याक्कै त्यही बाटोमा छन्। यदि उनीहरूले आफूलाई पुनर्संरचना गरेनन् भने, उनीहरूको नियति पनि भारतीय कांग्रेसको भन्दा फरक हुनेछैन।

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

आफ्नो जीवनको महत्त्वपूर्ण समय काँग्रेसको संगठनमा लगाएकाहरूको अन्तरात्मा, 'जेन जी' विद्रोह रूपी आशीर्वादपछि पनि मुलुकमा अर्को विश्वासिलो विकल्प नभएको यो कठिन घडीमा, एउटै पुकार गरिरहेको छः "हे काँग्रेसका नेतागण, बिपी कोइरालाको दृष्टिकोणमा फर्केर हेर्नुहोस्। आफ्नो पार्टीलाई यो 'पीबी काँग्रेस' को कलङ्कबाट मुक्त गर्नुहोस्।

फेरि एक पटक बिपीले देखेको त्यो प्रजातान्त्रिक समाजवादको सपना साकार पार्न जुट्नुहोस्। झन्डामा चार ताराको मूल्य फर्काउनुहोस्। नेपालमा नयाँ 'जेलेन्स्की' जन्मन नदिनुहोस्। मुलुकको विकास गर्नुहोस्। नेपाल र नेपालीको भविष्यका लागि, छिटै 'पीबी काँग्रेस' फेरि 'बिपी काँग्रेस' मा रूपान्तरण हुन सकोस्।

सार ३: 'नियन्त्रित जेन–जि विद्रोह' जेन जी मोमेन्ट' को सन्देश - अब परम्परागत राजनीति चल्दैन

सेप्टेम्बर २०२५ को विद्रोह जन आन्दोलन थिएन, यो एउटा पुस्ताले दिएको राजनीतिक झड्का थियो। त्यो नियन्त्रित विद्रोह थियो। जव सिठ्ठी फुकियो, सुरु भयो। जव अर्को सिठ्ठी बज्यो, बन्द भयो। फेरि आरजु–देउबाको लुट सहन गर्ने हैसियतमा फर्किएर रहिरहने धैर्य मूलुकको रहने छैन। फेरि त्यस्तो प्रयास भएमा त्यसको पनि समयले उपचार गर्ने निश्चित प्रायः छ। यसले आफ्नो निकास र गन्तव्य जसरि पनि लिएर पुग्ने निश्चित भएको अनुमान गर्न सकिन्छ। यसले केही स्पष्ट सन्देश दिएको छ, जसलाई पुराना दलहरूले बेवास्ता गर्न सक्दैनन्।

१. **डिजिटल समन्वयको शक्ति:** 'जेन जी' ले डिस्कर्ड (Discord) र भीपीएन (VPN) को प्रयोग गरेर राज्यको सेन्सरसिपलाई तोड्यो। उनीहरूलाई दमन गर्न सकिँदैन, किनकि उनीहरूको संगठन विकेन्द्रीकृत छ।

२. **आर्थिक निराशाको विस्फोट:** जब २०% युवा बेरोजगार हुन्छन् र औसत वार्षिक आय १४०० डलर मात्र हुन्छ, तब युवाहरूसँग गुमाउनलाई केही बाँकी रहँदैन। उनीहरू परिवर्तनका लागि ज्यान दिन तयार हुन्छन्।

३. **पारदर्शिताको माग:** 'नेपो किड' (Nepo Kid) ट्रेन्डले शासक वर्गको विलासिता र भ्रष्टाचारलाई सामाजिक सञ्जालमा उदाङ्गो बनाइदियो। अब भ्रष्टाचार लुकाउन सम्भव छैन।

४. **प्रत्यक्ष लोकतन्त्रको अभ्यास:** जब आन्दोलन सफल भयो, 'जेन जी' ले नेता छान्न पुराना दलहरूलाई पर्खिएन। उनीहरूले डिस्कर्डमा भोटिङ गरेर पूर्व प्रधानन्यायाधीश सुशीला कार्कीलाई अन्तरिम प्रधानमन्त्रीको रूपमा प्रस्ताव गरे। यो परम्परागत राजनीतिको 'ब्याकरुम डिल' माथिको सीधा प्रहार थियो।

५. **हिंसाको असफलता:** ओली सरकारले ७६ जना युवाको हत्या गरेर आन्दोलन दबाउन खोज्यो, तर त्यसले आगोमा घिउ थप्ने काम गर्‍यो। हिंसाले सरकारको वैधता समाप्त गर्‍यो र उसको पतन निश्चित बनायो।

चेतावनी: अबको राजनीति कि त 'जेन जी' को मागअनुसार चल्छ, कि त 'जेन जी' ले त्यसलाई विस्थापित गर्छ। तेस्रो बाटो छैन।

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

अबको बाटो: राजनीतिक दलहरूको अनिवार्य पुनर्संरचना (Recalibration)

नेपाली दलहरूलाई 'इन्दिरा कांग्रेस' को नियतिबाट बच्न र देशका लागि उपयोगी बन्न निम्न सात स्तम्भमा आधारित पुनर्संरचनाको आवश्यकता छ:

१. पुस्तान्तरण र वंशवादको अन्त्य:

- ७० वर्ष नाघेका नेताहरूले कार्यकारी पदबाट सम्मानजनक बिदा लिनुपर्छ।
- देउवा परिवार र ओली गुटजस्ता वंशवादी र गुटगत संरचनाहरू भत्काउनुपर्छ।
- युवाहरूलाई केवल 'भ्रातृ संगठन' मा होइन, पार्टीको निर्णायक तहमा स्थान दिनुपर्छ।

२. भ्रष्टाचारमा शून्य सहनशीलता (आफ्नै पार्टीभित्र):

- भुटानी शरणार्थी प्रकरण, ललिता निवास, गिरिबन्धु टि स्टेट, र अन्य ठूला भ्रष्टाचार काण्डमा संलग्न आफ्ना नेताहरूलाई पार्टीबाट निष्कासन गरी कानुनी कारबाहीका लागि सहयोग गर्नुपर्छ।
- 'आरजु तन्त्र' जस्ता समानान्तर शक्ति केन्द्रहरूलाई ध्वस्त पार्नुपर्छ।

३. डिजिटल लोकतन्त्रको अवलम्बन:

- पार्टीका निर्णयहरूमा सामाजिक सञ्जाल र डिजिटल प्लेटफर्ममार्फत सदस्यहरूको राय लिनुपर्छ।
- 'जेन जी' ले देखाएको डिस्कर्ड लोकतन्त्रको मोडलबाट सिक्नुपर्छ।

४. आर्थिक दृष्टिकोणको पुनर्परिभाषा (बिपीको सपनाको पुनर्जागरण):

- आयातमुखी र दलाल पुँजीवादमा आधारित अर्थतन्त्रलाई त्यागेर कृषि, साना उद्योग, र सूचना प्रविधिमा आधारित आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको स्पष्ट खाका प्रस्तुत गर्नुपर्छ।
- युवा बेरोजगारीलाई सम्बोधन गर्ने ठोस कार्यक्रम ल्याउनुपर्छ।

५. प्रतिभाको सम्मान र उपयोग:

- महावीर पुनजस्ता राष्ट्रिय प्रतिभाहरूलाई अपमानित गर्ने होइन, उनीहरूलाई राष्ट्र निर्माणको नेतृत्व गर्ने अवसर दिनुपर्छ।
- पार्टीभित्र चाकडी र पैसाको आधारमा होइन, योग्यता र क्षमताको आधारमा जिम्मेवारी दिनुपर्छ।

६. डाटामा आधारित राजनीति:

- चुनावमा कसलाई टिकट दिने भन्ने निर्णय 'माहौल' वा नेताको खल्तीबाट होइन, वैज्ञानिक सर्वेक्षण र डाटा विश्लेषणको आधारमा गर्नुपर्छ।
- तीन पटक चुनाव हारेकाहरूलाई विश्राम दिनुपर्छ।

७. राष्ट्रिय स्वाभिमानको पुनर्स्थापना:

- विदेशी शक्ति केन्द्रहरूको 'कम्फर्टेबल' सरकार बन्ने होड त्यागेर राष्ट्रिय हितलाई केन्द्रमा राख्नुपर्छ।
- बिपीले भनेजस्तै, राष्ट्रियता भनेको भूगोल मात्र होइन, यो जनताको आत्मसम्मान र सांस्कृतिक पहिचान हो।

अन्तिम निष्कर्ष: पुनर्संरचना वा विस्मृति

अब नेपाली कांग्रेस 'पीबी काँग्रेस' बाट फेरि 'बिपी काँग्रेस' मा रूपान्तरण हुनुको विकल्प छैन। यो कुरा एमाले र अन्य दलहरूमा पनि उत्तिकै लागू हुन्छ। उनीहरूले बुझ्नुपर्छ कि 'जेन जी' को विद्रोह कुनै आकस्मिक घटना थिएन, यो दशकौँको कुशासन, भ्रष्टाचार र बेइमानीको परिणाम थियो।

यदि पुराना दलहरूले आफूलाई माथि उल्लिखित सात स्तम्भमा पुनर्संरचना गर्न सकेनन् भने, कांग्रेस र एमाले दुवैलाई इतिहासले माफ गर्नेछैन। 'जेन जी' ले उनीहरूलाई विस्थापित गर्नेछ, जसरी भारतमा कांग्रेस पार्टीलाई नरेन्द्र मोदीको भाजपाले विस्थापित गर्‍यो। छनोट स्पष्ट छ: **पुनर्संरचना वा विस्मृति।** अब दलहरूले कुन बाटो रोज्छन्, नेपालको भविष्य त्यसैमा निर्भर हुनेछ।

डिप स्टेट र नेपालको जेन जी मोमेन्ट

१. भूमिका: अदृश्य सत्ताको उदय (पृष्ठभूमि)

वर्तमान विश्व राजनीतिक परिदृश्य अप्रत्याशित र जटिल परिवर्तनहरूको साक्षी बनिरहेको छ। सतहमा देखिने राजनीतिक उथलपुथल, जनआन्दोलन र सत्ता परिवर्तनका घटनाहरूको पछाडि प्रायः अदृश्य र संगठित शक्तिहरूको गहिरो प्रभाव लुकेको हुन्छ। यस्तै निर्णायक उथलपुथलका क्षणहरू, जसलाई आजको डिजिटल युगमा "जेन जी मोमेन्ट" (Gen Z Moment) को संज्ञा दिन सकिन्छ, प्रायः सतही रूपमा देखिएभन्दा निकै गम्भीर र योजनाबद्ध हुन्छन्। यी मोमेन्टहरू युवा पुस्ताको स्वाभाविक विद्रोह जस्तो देखिए पनि,

यिनीहरूको सञ्चालन र निर्देशनमा दशकौंदेखि स्थापित शक्ति संरचनाहरूको हात रहेको हुन्छ।

नेपालजस्ता भूराजनीतिक रूपमा संवेदनशील र आन्तरिक रूपमा कमजोर राष्ट्रहरू यस्ता अदृश्य शक्तिहरूको रणनीतिक खेल मैदान बन्न पुग्छन्, जसले राष्ट्रिय सार्वभौमसत्ता, नीति निर्माण प्रक्रिया र सामाजिक-सांस्कृतिक संरचनामाथि दीर्घकालीन असर पार्दछ। यो प्रतिवेदनको मुख्य उद्देश्य "डिप स्टेट" को अवधारणालाई सटिक रूपमा परिभाषित गर्नु, विश्वव्यापी रूपमा देखिएका "जेन जी मोमेन्ट" वा रंगीन क्रांतिहरूको परिणाम विश्लेषण गर्नु, नेपालको विशिष्ट सन्दर्भमा यसको प्रभाव र स्वरूपलाई केलाउनु, र अन्तमा, वैदिक राजनीतिक दर्शनको प्रकाशमा यस प्रकारका अदृश्य खतराहरूबाट राष्ट्रलाई सुरक्षित राख्ने व्यावहारिक उपायहरू प्रस्तुत गर्नु हो। यो विश्लेषण केवल समस्याको पहिचानमा सीमित नभई, समाधानको नयाँ बौद्धिक धरातल निर्माणमा केन्द्रित रहनेछ।

२. 'डिप स्टेट': परिभाषा र विश्वव्यापी उदाहरण

"डिप स्टेट" (अदृश्य वा गहिरो राज्य) शब्द पछिल्लो समय राजनीतिक बहसमा लोकप्रिय भए पनि यो कुनै नयाँ अवधारणा होइन। यो कुनै षड्यन्त्रको काल्पनिक सिद्धान्त मात्र नभएर, राज्य सञ्चालनको एक वास्तविक र जटिल यथार्थ हो।

यसलाई निर्वाचित र कानुनी रूपमा स्थापित सरकारभन्दा बाहिर वा समानान्तर रूपमा क्रियाशील एक यस्तो स्थायी शक्ति केन्द्रको रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ, जसले राष्ट्रिय नीति र महत्वपूर्ण निर्णयहरूलाई आफ्नो स्वार्थअनुकूल प्रभावित गर्ने वा नियन्त्रण गर्ने क्षमता राख्छ। यो संरचना सामान्यतया स्थायी कर्मचारीतन्त्र, सुरक्षा निकाय (सेना, प्रहरी),

गुप्तचर एजेन्सी, न्यायपालिकाका प्रभावशाली समूह, ठूला व्यापारिक घराना र नियन्त्रित मिडियाको एक अपवित्र गठबन्धनबाट बनेको हुन्छ।

यसको मुख्य उद्देश्य राजनीतिक नेतृत्व परिवर्तन भए पनि आफ्नो संस्थागत स्वार्थ, वैचारिक एजेन्डा र शक्तिको निरन्तरता सुनिश्चित गर्नु हो। डिप स्टेटले प्रत्यक्ष रूपमा शासन गर्दैन, तर नीतिगत ढिलाइ गराउने, संवेदनशील सूचनाहरू चुहावट गर्ने, मिडियामार्फत जनमत निर्माण गर्ने, र कानूनी प्रक्रियालाई हतियारको रूपमा प्रयोग गरी आफ्नो एजेन्डा लागू गर्दछ।

विश्वका विभिन्न देशहरूमा यसको स्वरूप र प्रभाव फरक-फरक देखिन्छ, जसलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ:

देश	डिप स्टेटको स्वरूप	मुख्य उद्देश्य	उदाहरण
टर्की	सेना, नोकरशाही र न्यायपालिकाको गठबन्धन	धर्मनिरपेक्षताको रक्षा र राष्ट्रिय सुरक्षा	एर्गेनेकोन (Ergenekon) मुद्दा, जहाँ सेनाका उच्च अधिकारीहरूमाथि सरकार ढाल्ने षड्यन्त्रको आरोप लाग्यो।
अमेरिका	सैनिक-औद्योगिक कम्प्लेक्स (Military-Industrial Complex),	विश्वव्यापी अमेरिकी प्रभुत्व र आर्थिक स्वार्थको निरन्तरता	निर्वाचित राष्ट्रपतिको विदेश नीतिलाई चुनौती दिनु, इराक युद्धको

	गुप्तचर निकायहरू (CIA, FBI) र वाल स्ट्रिट		लागि गलत सूचना प्रवाह गर्नु।
पाकिस्तान	सेना र गुप्तचर एजेन्सी (ISI) को शक्तिशाली "इस्ट्याब्लिसमेन्ट"	भारतकेन्द्रित सुरक्षा नीति र आणविक हतियारको नियन्त्रण	विदेश र सुरक्षा नीतिमाथि पूर्ण नियन्त्रण, निर्वाचित सरकारलाई बारम्बार अपदस्थ गर्नु।
भारत	स्थायी नोकरशाही (Bureaucracy) र बौद्धिक वर्गको प्रभाव	नीतिगत निरन्तरता र संस्थागत प्रक्रियाको रक्षा	नीतिगत सुधारहरूमा प्रक्रियागत ढिलाइ गराउनु, तर कहिलेकाहीँ राजनीतिक इच्छाशक्तिलाई अवरोध गर्नु।

यी उदाहरणहरूले देखाउँछन् कि डिप स्टेट लोकतन्त्रको खोलभित्र क्रियाशील एक शक्तिशाली र स्थायी संरचना हो, जसले राष्ट्रिय हितको नाममा प्रायः आफ्नो गुटगत स्वार्थ पूरा गर्दछ।

३. विश्वभरका जेन जी मोमेन्ट: रंगीन क्रांति र परिणाम

"जेन जी मोमेन्ट" लाई २१औं शताब्दीको सुरुमा देखिएका "रंगीन क्रांति" (Color Revolutions) को आधुनिक र डिजिटल संस्करणको रूपमा बुझ्न सकिन्छ। यी आन्दोलनहरू हेर्दा युवा पुस्ताको स्वतःस्फूर्त सहभागिता, सामाजिक सञ्जालको व्यापक प्रयोग, र भ्रष्टाचार तथा

अधिनायकवाद विरुद्धको आक्रोशमा आधारित देखिन्छन्। तर, गहिरो विश्लेषणले देखाउँछ कि यी घटनाहरूको पछाडि प्रायः संगठित संरचना, वैचारिक प्रशिक्षण, र बाह्य शक्तिहरूको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग रहेको हुन्छ। यी आन्दोलनहरूले प्रायः चुनावमा भएको धाँधली वा अलोकप्रिय सरकारी निर्णयलाई "ट्रिगर प्वाइन्ट" बनाएर सुरु हुन्छन् र गैर-हिंसात्मक प्रतिरोधको रणनीति अपनाउँछन्।

केस स्टडी: जर्जिया, युक्रेन र किर्गिजस्तान

जर्जिया (Rose Revolution, 2003): चुनावी धाँधलीको विरोधमा सुरु भएको यो आन्दोलनले राष्ट्रपति एडवार्ड शेवार्डनाद्जेको सत्ता पल्टायो। यसको नेतृत्वमा सर्बियाको Otpor! आन्दोलनबाट प्रशिक्षित "Kmara" नामक युवा समूह थियो। यसलाई अमेरिकी सरकार र जर्ज सोरोसको Open Society Foundations जस्ता संस्थाहरूले आर्थिक र प्राविधिक सहयोग गरेको आरोप लाग्ने गरेको छ। परिणामस्वरुप, जर्जियामा पश्चिम-समर्थित सरकार स्थापना भयो, तर यसले रुससँगको द्वन्द्वलाई तीव्र बनायो, जसको चरमोत्कर्ष २००८ को युद्ध थियो।

युक्रेन (Orange Revolution, 2004): राष्ट्रपतीय चुनावमा भएको धाँधलीविरुद्ध राजधानी किभको मैदानमा विशाल प्रदर्शन भयो। "PORA!" नामक युवा समूहले यसको नेतृत्व गऱ्यो, जसलाई पनि Otpor! ले तालिम दिएको थियो। यो आन्दोलनले चुनावको परिणाम उल्टाउन सफल भयो। तर, यसपछिको सरकार आन्तरिक कलह र भ्रष्टाचारमा फस्यो, जसले राजनीतिक अस्थिरता निम्त्यायो र २०१४ मा अर्को ठूलो संकट (Euromaidan) को लागि मैदान तयार गऱ्यो, जसले देशलाई गृहयुद्ध र बाह्य हस्तक्षेपको चपेटामा धकेल्यो।

किर्गिजस्तान (Tulip Revolution, 2005): भ्रष्टाचार र अधिनायकवाद विरुद्धको विद्रोहले राष्ट्रपति अस्कर अकायेभलाई सत्ताबाट हटायो। तर, सत्ता परिवर्तनपछि पनि देशमा राजनीतिक अस्थिरता, भ्रष्टाचार र जातीय द्वन्द्वले निरन्तरता पायो। यसले देखायो कि केवल सत्ता परिवर्तनले मात्रै दिगो सुधार सुनिश्चित गर्दैन।

पर्दा पछाडिका खेलाडीहरू: यी क्रांतिहरूको पछाडि "लोकतन्त्र प्रवर्द्धन" को नाममा काम गर्ने विभिन्न थिंक ट्यांक, गैर-सरकारी संस्था (NGOs) र मिडियाको महत्वपूर्ण भूमिका देखिन्छ। National Endowment for Democracy (NED), Freedom House, र Open Society Foundations जस्ता संस्थाहरूले स्थानीय कार्यकर्ताहरूलाई तालिम दिने, आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने, र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा लबिइङ गर्ने काम गर्छन्। यस्तै, CNN, BBC जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय मिडिया र स्थानीय स्तरमा स्थापित पक्षपाती मिडियाले निश्चित न्यारेटिभ निर्माण गरी जनमतलाई प्रभावित पार्न र आन्दोलनलाई वैधानिकता प्रदान गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्। यी सबै संयन्त्रहरू मिलेर डिप स्टेटको भूराजनीतिक एजेन्डालाई कार्यान्वयन गर्न मद्दत गर्दछन्।

४. नेपालकेन्द्रित सन्दर्भ: अदृश्य हस्तक्षेपका प्रवृत्तिहरू

नेपाल, आफ्नो संवेदनशील भूराजनीतिक अवस्थिति र लामो राजनीतिक संक्रमणको कारण, अदृश्य शक्ति र बाह्य हस्तक्षेपको लागि एक उर्वर भूमि बन्दै आएको छ। २०६२/६३ को जनआन्दोलनपछिको एक दशकभन्दा लामो राजनीतिक यात्रामा बाह्य शक्ति र तिनका आन्तरिक सहयोगीहरूको भूमिका स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ। १२-बुँदे समझदारीदेखि संविधान निर्माण र त्यसपछिका हरेक महत्वपूर्ण

राजनीतिक घटनाक्रममा देखिएको अस्वाभाविक बाह्य रुचि र हस्तक्षेपले नेपालको डिप स्टेट संरचना कति जटिल छ भन्ने संकेत गर्छ।

विशिष्ट घटनाहरूको विश्लेषण:

संविधान निर्माण (२०७२): नेपालको संविधान निर्माण प्रक्रियामा धर्मनिरपेक्षता, संघीयताको स्वरूप, र नागरिकता जस्ता राष्ट्रिय पहिचान र सार्वभौमसँग जोडिएका संवेदनशील विषयहरूमा बाह्य शक्तिहरूको तीव्र दबाब र आन्तरिक लबिइङ देखियो। विभिन्न गैर-सरकारी संस्थाहरू र कूटनीतिक नियोगहरूले "पहिचान" र "अधिकार" को नाममा समाजलाई विभाजित गर्ने एजेन्डाहरूलाई खुलेरै प्रवर्द्धन गरे, जसले राष्ट्रिय सहमति निर्माण प्रक्रियालाई जटिल र विवादास्पद बनायो।

२०१५ को नाकाबन्दी: संविधान जारी भएलगत्तै भारतले लगाएको अघोषित नाकाबन्दी केवल एक छिमेकीको असन्तुष्टि मात्र थिएन। यो नेपालको सार्वभौम निर्णयलाई दण्डित गर्ने र आफ्नो भूराजनीतिक स्वार्थअनुकूल संविधान संशोधन गराउने एक स्पष्ट "डिप स्टेट" शैलीको आर्थिक दबाब थियो। यस घटनाले नेपालको भूराजनीतिक निर्भरता र कमजोरीलाई मात्र उजागर गरेन, बरु राष्ट्रियताको भावनालाई बलियो बनाउँदै चीनतर्फको विकल्प खोज्न बाध्य बनायो।

न्यायपालिका र संवैधानिक निकायहरूमा प्रभाव: नेपालका महत्वपूर्ण संवैधानिक निकायहरू र न्यायपालिकामा हुने नियुक्ति प्रक्रियामा राजनीतिक भागबण्डा र बाह्य शक्तिको "सफ्ट पावर" को प्रयोग एक खुला रहस्य जस्तै छ। यसले गर्दा यी संस्थाहरू कमजोर र अविश्वसनीय बन्न पुगेका छन्, जसले राज्यको समग्र सुशासन प्रणालीलाई नै धराशायी बनाएको छ।

परिणामहरू: यस्ता अदृश्य हस्तक्षेपका कारण नेपालले गम्भीर परिणामहरू भोगिरहेको छ। बारम्बारको सरकार परिवर्तनले राजनीतिक अस्थिरता निम्त्याएको छ भने राष्ट्रिय हितभन्दा बाह्य एजेन्डालाई प्राथमिकता दिने प्रवृत्तिका कारण नीतिगत अन्योल सिर्जना भएको छ (जस्तै, MCC र BRI जस्ता परियोजनाहरूमा अनावश्यक विवाद)। सबैभन्दा खतरनाक परिणाम भनेको राज्यका अंगहरू (सरकार, संसद, न्यायपालिका) प्रति जनताको विश्वासको संकट हो। जब जनताले राज्यका संस्थाहरूलाई बाह्य शक्तिबाट सञ्चालित देख्छन्, तब राष्ट्रिय एकता र सामाजिक सद्भाव कमजोर हुन पुग्छ।

५. अब के? वैदिक राजनीतिक दर्शनमा आधारित समाधान

आधुनिक विश्वका जटिल चुनौतीहरूको सामना गर्न प्राचीन वैदिक राजनीतिक दर्शनले एक गहन र व्यावहारिक मार्गदर्शन प्रदान गर्दछ। वैदिक दर्शनअनुसार, राज्य केवल एक प्रशासनिक इकाई होइन, यो एक नैतिक र आध्यात्मिक संस्था हो जसको मुख्य उद्देश्य "धर्म" (Cosmic Order) को रक्षा गर्नु हो। शासकको कर्तव्य (राजधर्म) केवल कानुन लागू गर्नु मात्र होइन, प्रजाको भौतिक, मानसिक र आध्यात्मिक कल्याण (योगक्षेम) सुनिश्चित गर्नु पनि हो। यस सन्दर्भमा, कौटिल्यको अर्थशास्त्रमा वर्णित "सप्ताङ्ग सिद्धान्त" डिप स्टेटजस्ता अदृश्य खतराहरूबाट राष्ट्रलाई सुरक्षित राख्न आज पनि उत्तिकै सान्दर्भिक छ।

सप्ताङ्ग सिद्धान्तको आधुनिक व्याख्या:

1 **स्वामी (शासक):** राष्ट्रिय हितमा अडिग, दूरदर्शी, र बाह्य दबाबमा नझुक्ने सार्वभौम नेतृत्व।

2 **अमात्य (मन्त्रिपरिषद्/कर्मचारीतन्त्र):** योग्यता र राष्ट्रप्रतिको निष्ठाको आधारमा छानिएका दक्ष सल्लाहकार र प्रशासकहरूको सञ्जाल, जो बाह्य प्रलोभनबाट मुक्त छन्।

3 **जनपद (भूमि र जनता):** राष्ट्रियताको भावनाले ओतप्रोत, शिक्षित, र जागरुक समाज, जो भ्रमपूर्ण प्रचार र विभाजनकारी एजेन्डाबाट प्रभावित हुँदैन।

4 **दुर्ग (सुरक्षा):** राष्ट्रिय सार्वभौमसत्ताको रक्षा गर्न सक्षम, आधुनिक र बलियो सुरक्षा संयन्त्र (सेना, प्रहरी, गुप्तचर)।

5 **कोष (अर्थतन्त्र):** आत्मनिर्भर र बलियो अर्थतन्त्र, जसले बाह्य आर्थिक दबाबको सामना गर्न सक्छ।

6 **दण्ड (न्याय प्रणाली):** निष्पक्ष, छिटो र प्रभावकारी न्याय प्रणाली, जसले आन्तरिक र बाह्य अपराधीहरूलाई समान रूपमा दण्डित गर्छ।

7 **मित्र (अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध):** राष्ट्रिय हितमा आधारित, सन्तुलित, र बहु-ध्रुवीय विदेश नीति, जसले कुनै एक शक्तिमाथिको परनिर्भरतालाई अन्त्य गर्छ।

व्यावहारिक सुधारका उपायहरू:

नीतिगत उपचार:

राष्ट्रिय सुरक्षा नीति: बाह्य हस्तक्षेप, "हाइब्रिड वारफेयर" र सूचना युद्धलाई सम्बोधन गर्ने एक एकीकृत र कार्यान्वयनयोग्य राष्ट्रिय सुरक्षा नीति निर्माण गर्नुपर्छ।

NGO/INGO नियमन: विदेशी कोषको पारदर्शिता सुनिश्चित गर्ने र राष्ट्रिय हितविपरीतका गतिविधिमा संलग्न संस्थाहरूलाई कडा कारबाही गर्ने कानूनी संयन्त्र बनाउनुपर्छ।

शिक्षा नीति: पाठ्यक्रममा राष्ट्रिय इतिहास, सांस्कृतिक मूल्यमान्यता, र वैदिक ज्ञान प्रणालीका आधारभूत तत्वहरू समावेश गरी युवा पुस्तामा सांस्कृतिक प्रतिरोध क्षमता (Cultural Resilience) विकास गर्नुपर्छ।

सामाजिक उपचार:

नागरिक जागरण: डिप स्टेट, यसका कार्यप्रणाली, र यसले राष्ट्रिय हितमा पार्ने प्रभावबारे सार्वजनिक बहस र छलफललाई प्रोत्साहन गर्नुपर्छ।

सत्य र तथ्यमा आधारित मिडिया: विदेशी एजेन्डाबाट प्रभावित मिडियाको भ्रमपूर्ण प्रचारलाई चिर्न सक्ने स्वतन्त्र, अनुसन्धानमूलक र राष्ट्रप्रति जिम्मेवार पत्रकारिताको प्रवर्द्धन गर्नुपर्छ।

सामुदायिक आत्मनिर्भरता: स्थानीय स्तरमा आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक रूपमा आत्मनिर्भर समुदायहरूको विकास गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको जग बलियो बनाउनुपर्छ।

६. निष्कर्ष

डिप स्टेट एक विश्वव्यापी यथार्थ हो र नेपालजस्तो संवेदनशील भूराजनीतिक अवस्थितिमा रहेको राष्ट्र यसको प्रभावबाट अछुतो रहन सक्दैन। "जेन जी मोमेन्ट" वा रंगीन क्रांतिहरू, जो सतहमा आकर्षक र प्रगतिशील देखिन्छन्, प्रायः बाह्य शक्तिद्वारा प्रायोजित र निर्देशित हुन्छन्, जसको अन्तिम परिणाम राष्ट्रिय अस्थिरता, पहिचानको संकट

र दीर्घकालीन परनिर्भरता हो। नेपालले आफ्नो सार्वभौमसत्ता, राष्ट्रिय एकता र सांस्कृतिक पहिचानको रक्षा गर्न आधुनिक चुनौतीहरूलाई प्राचीन ज्ञानको प्रकाशमा सम्बोधन गर्नुपर्छ। वैदिक राजनीतिक दर्शनबाट प्रेरित भएर आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र, बलियो राष्ट्रिय सुरक्षा, र सन्तुलित विदेश नीति अपनाउनु आजको अनिवार्य आवश्यकता हो। यो केवल राजनीतिक सुधारको प्रश्न होइन, यो नेपालको सभ्यता र अस्तित्वको रक्षाको लडाइँ हो। जबसम्म राष्ट्रका सातवटै अंग (सप्ताङ्ग) बलियो र एकताबद्ध हुँदैनन्, तबसम्म अदृश्य शक्तिहरूको खेल मैदान बनिरहने खतरा कायमै रहनेछ।

नेपालमा घटेको ‘जेन-जी कू-देता' वा 'डिजिटल एलिट विद्रोह'

नेपालमा भएको के हो बुझौ।

नेपालमा युवा पुस्ता (खासगरी 'जेन जी' वा नयाँ पुस्ता) को नाममा भएको भनिएको अति तीव्र गति, नाटकीयता र हिंसाको संयोजन भएको राजनीतिक उथलपुथललाई राजनीति विज्ञान (Political Science) को भाषामा विश्लेषण गर्न धेरै सैद्धान्तिक फ्रेमवर्क (Theoretical Frameworks) हरू आवश्यक पर्दछ। यो सामान्य सत्ता परिवर्तन नभई, पुरानो व्यवस्थाको आधारशिलामै प्रश्न उठाउने 'रेजिम चेन्ज' (Regime Change) को रूपमा देखिन्छ।

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

यस प्रकृतिको राजनीतिक परिवर्तनलाई व्याख्या गर्ने मुख्य तीन आयामहरू र तिनीहरूको चर्चा जरुरि पर्दछ। जसमा पहिलो हो क्रान्तिकारी परिवर्तन (Revolutionary Change) । "क्रान्तिकारी परिवर्तन" परिवर्तनको सबैभन्दा गम्भीर स्वरूप हो। यो तब हुन्छ जब समाजका महत्त्वपूर्ण वर्गहरू, जस्तै 'जेन जी' समूहले विद्यमान राजनीतिक प्रणालीको वैधता (Legitimacy) माथि नै प्रश्न उठाउँछन् । त्यसलाई आधारभूत रूपमा बदल्ने प्रयास गर्छन्।

नेपालमा विद्यमान राजनीतिक प्रणालीको वैधतामाथि प्रश्न गरिएको थिएन। मात्र मुलुकमा व्याप्त भ्रष्टाचार र त्यसलाई संस्थागत गर्न पालै-पालो मुलुकको लुटमा मस्त नेताबाट मुलुकले मुक्ति खोजेको थियो। आफ्ना लुटको धनबाट पालित आसेपासेबाट पार्टी आफ्नो नियन्त्रणमा लिने र आजीवन लुट र अत्याचारमा रमाउने तीन ठूला पार्टीका नेताका दुर्व्यवहार र अहंले जन्माएको वितृष्णाको आगोले यो अवस्थालाई मलजल गरेको थियो। तर नेपालमा त्यसको विरुद्ध लाग्न कुनै पनि समूह वा वर्ग खासै संगठित रूपमा तयारीमा थिएन।

"क्रान्तिकारी परिवर्तन" जस्ता क्रान्तिको प्रकृति र मुख्य विशेषता भनेको तीव्र गतिमा प्राप्त हुने परिवर्तनको नतिजा हो। जसले सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक संरचनाहरूमा गहिरो र दीर्घकालीन असर पार्छ। यदि युवाहरूको आन्दोलनले राजनीतिक दल, संसद् र राज्यका सबै संरचनालाई अस्वीकार गरेर नयाँ व्यवस्था स्थापित गर्छ भने, यसलाई क्रान्तिकारी परिवर्तन भन्न सकिन्थ्यो। तर नेपालको जेन जी आन्दोलनले नयाँ नेपालको परिकल्पना गरेन। मात्र दुई अमुक भ्रष्ट नेता ओली - आरजु तथा तिनका तलुवा चाट्ने चाटुकारहरु जस्तै रमेश लेखक आदि मात्र लाई सत्ताच्युत भए पछि सन्तुष्ट बन्ने बिकल्प रोज्यो।

राजनीतिशास्त्रीय विश्लेषणमा, "क्रान्तिकारी परिवर्तन" मानिने परिवर्तन प्रायः जेनेरेसनल ग्याप (Generational Gap) र सामाजिक आन्दोलनको सिद्धान्त (Social Movement Theory) सँग जोडिएको हुन्छ। जहाँ सामाजिक सञ्जालको शक्ति (Digital Mobilization) ले असन्तुष्टि वा मागलाई अचानक विस्फोटक रूपमा (Explosive Mobilization) प्रकट गराउँछ। यसको उदाहरण इरानको सन् १९७९ को इस्लामिक क्रान्ति हो, जसले तीव्र गतिमा शाहको शासनलाई पतन गराएर, पुरानो संरचनालाई पूर्ण रूपमा फाली हालको धार्मिक प्रकृतिको इस्लामिक शासन प्रणालीमा रूपान्तरण गऱ्यो।

नेपालमा जेन जी (**GEN Z**) नाममा देखिएको बिचित्रको गतिविधिले निकै छोटो समयमा भयानक राजनैतिक उथलपुथल गरायो। 'इन्सटेन्ट नुडल बने जस्तो गरी ' एक पछि आर्को मुभ खटाखट सम्पन्न हुन थाले। जेन जी नेतृत्वविहीन देखिए पनि संयम र नियोजित योजना अनुरूप विरोध कार्यक्रम अघि बढेको प्रतीत हुन्थ्यो। त्यसैबीच, स्कुले विद्यार्थीमाथि धडाधड गोली चल्यो, अकल्पनीय हत्या भयो। राता रात आन्दोलनमा तिब्र टूइष्ट देखियो। भोलिपल्ट अचानक जताततै आगलागीका घटनाहरू देखिए। अभिमानी क्रूर ओली विकल्पविहीन अवस्थामा सत्ता छोडेर भागे। भागेका राष्ट्रपतिलाई सेनाले फिर्ता ल्याएर राजकाजमा व्यक्ति परिवर्तन गर्ने औपचारिकता पूरा गर्यो। त्यसैबीच, अचानक प्रधानमन्त्री बन्ने पात्र पहिलै देखि तम्तयार भएर बसेको भेटियो। देखिए।

नाटकीय रूपमा संसद् विघटन, प्रधानमन्त्री बन्ने काम सबै नाटकीय रूपमा पूरा भए। 'रेजिम चेन्ज' भए पनि प्रणाली भने परिवर्तन भएन। 'रेजिम चेन्ज' को लागि कुन प्रधानमन्त्री आउने भन्ने बारे छनौट गर्ने अघोषित टिममा बाबुराम भट्टराई तथा पुष्पकमल दाहाल समेत मुख्य

निर्णायक भूमिकामा देखिए। फ्री तिब्बत मोमेन्टमा लागेका व्यक्तिहरुको समेत त्यसमा ठुलो प्रभाव देखियो। केपी ओली त्यसमा लिखित सहमत जनाउन र रामचन्द्र पौडेल त्यो निर्णय कुनै प्रश्न समेत नगरी शिरोपर गर्न लाचार बनेको अवस्था देखियो। यो राजनैतिक घटनाक्रमको विकासबारे आन्दोलनरत जेन-जी समूहको कोही कसैलाई पनि सुइँको समेत दिन जरुरी भएको देखिएन।

भएको निर्णयलाई अब के गर्ने भनी जेन-जीसम्म बालेनको ट्वीट मार्फत आदेशात्मक रूपमा पुर्याइयो। पहिलै देखि तम्तयार भएर बसेको उच्च तहले स्वीकारेको पात्रलाई पछि जेन-जीहरुले डिसकोर्डमा भोटिङ्ग भएको नाममा जेनजीले चुनेको प्रधानमन्त्रिको नाममा औपचारिकता दिइयो। राष्ट्रपतिको सामाजिक प्रतिष्ठा को पुनर्स्थापना गर्न गर्ने कसैले गरेको ड्राफ्ट ट्वीट बालेनको केसमा जस्तै वरिष्ठ पत्रकार किशोर नेपालको ट्वीट ह्यान्डलबाट बाहिर सम्प्रेषण गरियो। ति पत्रकारले उक्त ट्वीटको आधिकारिता समेत पुष्टि नगरी, राष्ट्रपति संग सोध पुछ समेत नगरी भनिएको ट्वीट गरिदने आदेश मौन रुपमा स्वीकार गरे। मुलुकका संचार माध्यमले त्यसैलाई मुलुकभर फैलाए।

जेनजी आन्दोलनको योजना आयोजन हुदै गर्दा अदालतको निर्णयको दबावमा मुलुकभर अमेरिकी लगानीका प्राय: सबै सामाजिक सञ्जालमा रोक लगाउने वातावरण बन्यो। त्यसको विरोधमा जेन जी समूह मुलुकमा 'भ्रष्टाचारको अन्त्य' को नारा दिएर बाहिर निस्कियो। सामाजिक सञ्जालको शक्तिमार्फत असन्तुष्टि र मागलाई अचानक विस्फोटक रूपमा प्रकट गराइयो। अदृश्य शक्तिले अबोध बालबालिकामाथि गोली चलायो। गोलीका कारण भएको अकल्पनीय हत्याले विद्रोहको भूमिका खेल्यो। आगजनी, लुटपाट र रिजिम चेन्ज

भयो। तर, न त लुट न त हत्यामा कोही कतै जिम्मेवार हुनुपर्ने अवस्था सिर्जना हुन समेत पाएन।

उल्लेखित परिदृश्य अनुरुप "क्रान्तिकारी परिवर्तन" को ठीक विपरीत दिशाको नतिजा दिएको नेपालको जेन-जीको पूरक घटना, कुनै क्रान्तिकारी राजनैतिक परिवर्तन नभई, धमिलो पानीमा माछा मार्ने प्रकृतिको 'कू देटा' (Coup d'état) कोटीमा पर्ने सुनियोजित, अवसरबादी 'एलिट' विद्रोह (Elite Insurrection) हो भनी बर्गिकरण गर्न सकिन्छ। यस प्रकृतिको जेनजी गतिविधिलाई डीप स्टेट प्रायोजित नियन्त्रित विद्रोहको रूपमा चर्चा गर्ने गरिन्छ।

'कू' भनेको गैर-संवैधानिक र बलपूर्वक सत्ता कब्जा गर्नु हो। जुन प्रायः राज्यभित्रकै शक्तिशाली समूहहरू, जस्तैः सैन्य वा सदैव रिमोटमा रहेर आफू अनुकूल व्यक्तिलाई सत्तामा पुर्याउन परम्परागत रूपमा सक्रिय रहेका स्थापित उच्च राजनीतिक एलिट वर्गबाट निर्देशित हुन्छ। जसमा युवाहरूको विद्रोहलाई अत्यन्त छोटो समयमा राज्यमा अकल्पनीय हिंसा मार्फत गम्भीर भयावह अवस्था पैदा गरी लुटपाट, आगजनीको सहाराबाट रेजिम चेन्ज गरिन्छ। यसैबीच, आफ्नो अपराध आदि प्रमाणित गर्न सहयोग गर्ने दसी-प्रमाण भएका निकायमा सबुत प्रमाणहरू जलाउँदै आफूलाई आर्थिक र राजनैतिक लाभ हुने परिस्थितिको सुनिश्चितता गर्दै टाउकोविहीन मुर्कुट्टा सरकारको निर्माण गरिन्छ।

नियोजित रूपमा जेन-जीलाई स्कुले ड्रेसमा सडकमा उतार्नु, विरोध सामान्य रहेकै अवस्थामा प्रतिकूल मुठभेड जन्माउन धडाधड हत्या गरिनु, नसोचिएको मात्रामा पेट्रोल र मट्टीतेल बोकेर छापामार र सैनिक तालिम पाएका हजारभन्दा अधिक व्यक्ति तोकिएको स्थानमा नाटकीय रूपमा आगो लगाउन पुग्नु, एकैचोटि ७३ हजारभन्दा अधिक नक्कली

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

सोसल मिडिया मार्फत मुलुकभर कुनै सत्य त धेरै फेक घर, पुलिस चौकी, सरकारी निकाय, सिंहदरबार, अदालत आदि जलाएको खबर भाइरल गराउनु र हरेक प्रदेशमा त्यसको लागि छापामार र सैनिक तालिम पाएका व्यक्तिहरु खटाएर भिड उत्तेजित गरी आगजनी र लुटपाटमा लगाएर मुलुकले रेजिम चेन्ज मागेको वातावरण पैदा गर्नु कुनै संयोग हुन सक्थेन। र थिएन पनि। उल्लेखित घटनाहरू प्रायः 'कू' को समयमा हुने 'फोकल पोइन्ट हिंसा' (Focal Point Violence) को उदाहरण हुन्। जसको मुख्य उद्देश्य जनमानसमा त्रास पैदा गरी छिट्टै नियन्त्रण स्थापित गर्नु हुन्छ।

जेन-जी आन्दोलनको नाममा भएको नेपालको हालको परिवर्तन सैन्यको समेत अघोषित साथ रहेको 'एलिट' विद्रोह हो। जुन 'संरचनात्मक परिवर्तन' भन्दा पनि 'नेतृत्व परिवर्तन' को गहिरो चासोले सम्पन्न भएको छ। शासनको प्रकृति (Regime Type) नबदली केवल तत्कालीन भ्रष्ट ओली-आरजु लुटेरा क्लवमा रूपान्तरण भएको विगतको मन्त्रिपरिषद्लाई 'एलिट' विद्रोहका नाइकेहरूको कठपुतलीले भरिएको मन्त्रिपरिषद्ले विस्थापित गर्ने उद्देश्य पूरा गर्न जेन-जी आन्दोलनको नाममा भएको आन्दोलनलाई हाइज्याक गर्ने वर्गको नियत केन्द्रित छ।

उदाहरणका लागि, सन् १९८० मा टर्कीमा सेनाले प्रजातान्त्रिक रूपमा निर्वाचित सरकारलाई अचानक बलपूर्वक हटाएर सैन्य शासन स्थापना गर्यो। यो कार्यलाई पूर्ण रूपमा 'कू देटा' भनिन्छ। त्यो समयको टर्कीको 'कू' ले सरकारको नेतृत्व परिवर्तन गर्यो र केही वर्षका लागि लोकतान्त्रिक अभ्यासलाई निलम्बन गर्यो। तर, त्यहाँ राज्य सञ्चालन गर्ने आधारभूत संरचनाहरू जस्तैः अदालत, प्रहरी प्रशासन, शिक्षा प्रणाली, कर्मचारीतन्त्रमा खासै ठूलो क्रान्तिकारी परिवर्तन हुन् दिईएन।

सेनाले सत्ताको बागडोर समाल्यो, तर शासनको प्रकृति (Regime Type) जस्तै: पूँजीवादी अर्थतन्त्र, धर्मनिरपेक्ष राज्यको जगलाई तत्कालै र पूर्ण रूपमा उल्ट्याएन। यो 'कू' केवल नेतृत्व अर्थात् को शासक हुने भन्ने मुद्धामा मात्र केन्द्रित थियो। कसरी शासन गर्ने भन्ने जस्ता प्रणाली परिवर्तनको उदेश्यले सेनाले परिवर्तन लादेको थिएन।

नेपालको घटनाक्रममा, बाहिर देखिएको 'जेन-जी आन्दोलन' को क्रान्तिकारी र जनपक्षीय नारा तथा हिंसात्मक क्रियाकलापको आडमा टर्कीको 'कू' जस्तै 'एलिट विद्रोह' का तत्त्वहरू प्रयोग भएको छ। यसलाई क्रान्तिकारी आन्दोलनको आड (A Façade of Revolutionary Movement) को रूपमा हेर्दा, जेन-जीको नाममा भएको आन्दोलनले 'भ्रष्टाचारको अन्त्य' र 'मुक्ति' को कुरा गरेर आम मानिसको क्रान्तिकारी चाहनालाई उकास्यो। यो आन्दोलन क्रान्ति जस्तो देखिन्थ्यो किनभने यसमा आम मानिसको, विशेषगरी युवाहरूको, भावनात्मक संलग्नता थियो। तर, भित्रभित्रै 'कू' का तत्त्वहरूको प्रयोग गरिए, जहाँ 'धडाधड हत्या', 'आगजनी', 'दसी-प्रमाण जलाउने' जस्ता सुनियोजित र हिंसात्मक गतिविधिहरू प्रयोग गरिएका थिए।

यसको उद्देश्य मुलुकको प्रणाली परिवर्तन गर्नुभन्दा पनि तत्कालीन भ्रष्ट 'ओली-आरजु लुटेरा क्लव' लाई हटाएर 'एलिट' विद्रोहका नाइकेहरूको कठपुतलीले भरिएको मन्त्रिपरिषद् बनाउनु थियो। यसको परिणाम: प्रणालीको यथास्थितिमा नै रह्यो।

टर्कीमा जस्तै, नेपालको यो उथलपुथलको परिणाम पनि 'रेजिम चेन्ज' (शासकको परिवर्तन) मात्र भयो, तर प्रणाली (प्रजातान्त्रिक अभ्यास, कर्मचारीतन्त्र) मा खासै परिवर्तन आएन। यसले स्पष्ट पार्छ कि बाहिर क्रान्तिकारी आवरण देखिए पनि, भित्री उद्देश्य केवल शक्तिमा रहेको

'एलिट' वर्ग लाई फेरबदल गर्नु मात्र थियो, न कि मुलुकको मूलभूत राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक संरचनालाई आमूल परिवर्तन गर्नु। अतः, नेपालको घटना लाइ राजनैतिक रुपमा क्रान्तिकारी आन्दोलनको भावना र 'कू देटा' को कार्यशैली दुबैको जटिल मिश्रण हो।

जहाँ अचानक विकास गरिएको ठूलो युवा बिष्फोटको ऊर्जालाई केही शक्तिशाली 'एलिट' समूहहरूले आफ्नो स्वार्थ पूर्ति गर्न प्रयोग गरे। तत्कालीन भ्रष्ट ओली-आरजु लुटेरा क्लवमा रूपान्तरण भएको विगतको मन्त्रिपरिषद्लाई फालेर, आफ्नै नेपाली नागरिकलाई भुटानी बनाएर अमेरिका र क्यानडा पठाउने र त्यहाँबाट आएको कमिसन अमेरिका र क्यानडामा नै लगानी गरिरहेको आफ्नो पत्नी र परिवारका सदस्यलाई अपराध गर्नबाट नरोक्ने देउवालाई ओलीको राजीनामापछि संविधानतः ठूलो दलको नाताले प्रधानमन्त्री हुने तिमी नै हौ भनी घरमा भुलाएर राखी स-पत्नी भौतिक कारबाही गर्दै उनको परिवारले लुटेको धन भिडियो मार्फत सार्वजनिक गरेर आन्दोलनको औचित्य पुष्टि गर्ने उपाय अवलम्बन गरियो।

नेपालमा भएको हालसालैको राजनैतिक घटनाक्रमको चर्चा गर्न राजनीति शास्त्रमा कुनै पनि शब्दावली (Term) नरहेकाले एक नयाँ टर्मिनोलोजीको जरुरत हुन गएको छ। जसलाई जेन-जी कू-देता (Gen-Z Coup d'état) वा 'डिजिटल एलिट विद्रोह' (Digital Elite Insurrection) को रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ। यहाँ जेन-जी कू-देता (Gen-Z Coup d'état) एक यस्तो सुनियोजित गैर-संवैधानिक सत्ता परिवर्तन (Regime Change) को रूप हो, जहाँ सत्तामा रहेका वा सत्ता बाहिरका प्रभावशाली राजनीतिक / सैन्य एलिट वर्ग (Elite Class) ले आफ्नो स्वार्थ पूर्ति गर्नका लागि समाजको युवा, आक्रोशित र डिजिटल

रूपमा सक्रिय पुस्ता (Gen-Z) को सत्य वा प्रायोजित आन्दोलनलाई हतियारका रूपमा प्रयोग गर्छन्। त्यसका मुख्य विशेषताहरू यस प्रकार छन्:

१. छोटो, तीव्र र नाटकीय गति: परिवर्तन 'इन्सटेन्ट नूडल बने जस्तो गरी' अर्थात् अत्यन्त तीव्र र नाटकीय रूपमा हुन्छ, जसले पुरानो शासनको पतनलाई अपरिहार्य देखाउँछ।

२. क्रान्तिकारी आड: वास्तविक क्रान्तिकारी वा जनपक्षीय एजेन्डाको सट्टा, युवाहरूको सामाजिक सञ्जालमा आधारित शक्ति (Digital Mobilization) लाई 'भ्रष्टाचारको अन्त्य' जस्ता भावनात्मक नाराको आडमा प्रयोग गरिन्छ।

३. सैन्य / संगठित हिंसाको मिश्रण: प्रदर्शनकारीको भीडमाथि 'धडाधड हत्या' वा 'अकल्पनीय हिंसा' (जसलाई 'फोकल पोइन्ट हिंसा' भनिन्छ) सिर्जना गरेर तत्काल त्रास र विद्रोहको अवस्था पैदा गरिन्छ, जसको व्यवस्थापन छापामार तालिमप्राप्त समूहले गर्छन्।

४. सबुत नष्ट गर्ने कार्य: हिंसा र अराजकताको आवरणमा, आगो लगाउने र लुटपाट मार्फत न्यायिक तथा प्रशासनिक निकायमा रहेका अपराधका दसी-प्रमाणहरू जलाउने कार्य गरिन्छ, जसले परिवर्तनपछि मुलुकमा कसैलाई पनि जवाफदेही बनाउन नसकियोस्।

५. परिणामः यथास्थितिमा 'एलिट' फेरबदल: यसको अन्तिम उद्देश्य राजनीतिक प्रणाली (Regime Type) लाई परिवर्तन गर्नु नभई, केवल भ्रष्ट शासक वर्गलाई हटाएर नयाँ कठपुतली सरकार वा 'टाउकोविहीन मुर्कुट्टा सरकार' स्थापित गर्नु हो, जसले एलिट नाइकेहरूको आर्थिक र राजनीतिक लाभको सुनिश्चितता गर्छ।

भगवद्गीता र वैदिक दर्शन: डिप स्टेटबाट धर्म र ज्ञान रक्षा

भाग १: परिचय

१.१ सन्दर्भ

"डिप स्टेट" वा "गहिरो राज्य" को अवधारणाले वैदिक ज्ञान र शिक्षा प्रणाली माथि नियमित आक्रमण गरिरहेको संसारको अनुभव छ। यो खतरा कुनै नयाँ होइन, बरु औपनिवेशिक कालदेखि चल्दै आएको सांस्कृतिक र बौद्धिक आक्रमणको एक आधुनिक र सूक्ष्म रूप हो। यो खतराको सामना केवल राजनीतिक वा आर्थिक स्तरमा मात्र सम्भव छैन। यसको जरा वैचारिक र सांस्कृतिक धरातलमा गढेको हुनाले, यसको समाधान पनि त्यही स्तरमा खोजिनुपर्छ।

यसै सन्दर्भमा, हाम्रो आफ्नै आध्यात्मिक र दार्शनिक सम्पदा, विशेषगरी भगवद्गीता र वेद, आज अत्यन्तै सान्दर्भिक हुन पुगेका छन्। यी ग्रन्थहरू केवल पूजापाठका लागि मात्र होइनन्, बरु यिनीहरूले समाज, राष्ट्र र धर्ममाथि आउने हरेक प्रकारका सङ्कटहरूको सामना गर्ने व्यावहारिक र गहन मार्गदर्शन प्रदान गर्दछन्।

१.२ उद्देश्य

यस भागको मुख्य उद्देश्य भगवद्गीता र वैदिक दर्शनको गहिराइमा पुगेर निम्न प्रश्नहरूको उत्तर खोज्नु हो:

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

• डिप स्टेट जस्ता अदृश्य र शक्तिशाली खतराहरूबाट समाज र धर्मको रक्षा गर्नेबारे गीता र वेदले के भन्छन्?

• असत्य, अज्ञान र अधर्मको सामना गर्न हाम्रो प्राचीन ज्ञानले के-कस्ता व्यावहारिक उपायहरू सुझाएको छ?

• यी कालातीत सिद्धान्तहरूलाई आजको आधुनिक चुनौतीहरूको सामना गर्न कसरी प्रयोग गर्न सकिन्छ?

यो भाग सत्य ज्ञान र धर्मको रक्षाका लागि समाजले कसरी काम गर्नुपर्छ भन्नेबारे एक विस्तृत कार्ययोजना प्रस्तुत गर्ने एक प्रयास हो।

भाग २: भगवद्गीता र धर्म संरक्षण

भगवद्गीता, जुन महाभारतको युद्धभूमि कुरुक्षेत्रमा भगवान् श्रीकृष्णले अर्जुनलाई दिनुभएको उपदेश हो, धर्म, अधर्म, कर्तव्य र ज्ञानको सङ्घर्षको एक उत्कृष्ट दस्तावेज हो।

२.१ गीताका प्रसिद्ध श्लोकहरू

गीताको चौथो अध्याय, ज्ञानकर्मसंन्यासयोगमा, भगवान् श्रीकृष्णले धर्मको रक्षाका लागि आफ्नो अवतारको उद्देश्य स्पष्ट पार्नुभएको छ:

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्॥ (४.७)
परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम्।
धर्मसंस्थापनार्थाय सम्भवामि युगे युगे॥ (४.८)

अर्थ: "हे भरतवंशी अर्जुन! जब-जब धर्मको हानि र अधर्मको वृद्धि हुन्छ, तब-तब म आफूलाई प्रकट गर्दछु (अर्थात्, अवतार लिन्छु)।

साधुहरूको (सज्जनहरूको) रक्षाका लागि, दुष्टहरूको विनाशका लागि र धर्मको पुनःस्थापनाका लागि म युग-युगमा प्रकट हुन्छु।"

यी श्लोकहरू केवल एक आश्वासन मात्र होइनन्, बरु एक कार्यनीति हुन्। यसले बताउँछ कि जब समाजमा सत्य, न्याय र सदाचार (धर्म) कमजोर हुन्छ र असत्य, अन्याय र भ्रष्टाचार (अधर्म) हावी हुन्छ, तब ईश्वरीय हस्तक्षेप आवश्यक हुन्छ।

यो हस्तक्षेपको तीन मुख्य उद्देश्य छन्: सज्जनहरूको संरक्षण, दुष्टहरूको विनाश, र धर्मको पुनःस्थापना।

२.२ कुरुक्षेत्र: एक प्रतीकात्मक युद्धभूमि

गीताको उपदेश कुरुक्षेत्रको युद्धभूमिमा दिइएको थियो, जुन केवल एक भौतिक युद्ध मात्र थिएन। यो धर्म र अधर्मबीचको एक प्रतीकात्मक सङ्घर्ष थियो।

बाह्य कुरुक्षेत्र: यो समाजमा सत्य र असत्य, न्याय र अन्यायबीच हुने वास्तविक सङ्घर्ष हो। डिप स्टेट र यसका एजेन्टहरूद्वारा वैदिक ज्ञानमाथि भइरहेको आक्रमण आजको बाह्य कुरुक्षेत्र हो।

आन्तरिक कुरुक्षेत्र: यो हरेक व्यक्तिको मनभित्र चलिरहने सङ्घर्ष हो। हाम्रो मन नै वास्तविक कुरुक्षेत्र हो, जहाँ पाण्डव (सद्गुणहरू: विवेक, धैर्य, सत्य) र कौरव (दुर्गुणहरू: लोभ, मोह, अहंकार) बीच निरन्तर युद्ध चलिरहेको हुन्छ।

बाह्य युद्ध जित्नुभन्दा पहिले आन्तरिक युद्ध जित्नु आवश्यक छ। जब अर्जुन आफ्नै आफन्तहरूविरुद्ध लड्नुपर्दा मोह र विषादले ग्रस्त भए, तब श्रीकृष्णले उनलाई ज्ञान दिएर उनको आन्तरिक कुरुक्षेत्रमा विजय प्राप्त गर्न मद्दत गर्नुभयो। त्यसैगरी, आज हामीले पनि डिप स्टेटको

सामना गर्नुअघि आफ्नो मनभित्रको डर, निराशा, र अज्ञानलाई जित्नुपर्छ।

२.३ कर्तव्यको आह्वान

यी श्लोकहरूको अर्थ "जब समस्या आउँछ, भगवानले आएर सबै ठीक गरिदिनुहुन्छ, हामीले केही गर्नुपर्दैन" भन्ने होइन। बरु, यसको अर्थ हो कि जब हामी धर्मको पक्षमा दृढतापूर्वक उभिन्छौं, तब ईश्वरीय शक्तिले हामीलाई साथ दिन्छ। अर्जुनले युद्ध लड्ने निर्णय गरेपछि मात्र श्रीकृष्ण उनको सारथि बन्नुभयो। त्यसैले, यो ईश्वरीय हस्तक्षेपको प्रतीक्षा गर्ने होइन, बरु धर्मको पक्षमा आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्ने आह्वान हो।

भाग ३: गीताको त्रिविध उपाय

भगवद्गीताले अज्ञान (अविद्या) र अधर्मको सामना गर्न तीनवटा एकआपसमा जोडिएका मार्गहरू देखाएको छ: **कर्मयोग, ज्ञानयोग, र भक्तियोग।**

३.१ कर्मयोग: निष्काम कर्मको मार्ग

कर्मयोगले हामीलाई आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्न सिकाउँछ, तर फलप्राप्ति आफ्नो नियन्त्रणमा नहुने हुँदा त्यसमा आशक्त नहुने गरी।

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि॥ (२.४७)

अर्थ: "तिम्रो अधिकार केवल कर्ममा छ, त्यसको फलमा कहिल्यै छैन। तिमी न त कर्मको फलको कारण बन, न त कर्म नगर्नमा तिम्रो आसक्ति होस्।"

डिप स्टेटविरुद्ध यसको प्रयोग:

विद्वानहरूको कर्तव्य: कुनै पनि दबाब वा प्रलोभनमा नपरी सत्य ज्ञानको प्रचार-प्रसार गर्नु।

विद्यार्थीहरूको कर्तव्य: परम्परागत ज्ञान प्रणालीको अध्ययन र संरक्षण गर्नु।

समाजका अगुवाहरूको कर्तव्य: वैदिक संस्थाहरूको रक्षा र सम्बर्द्धन गर्नु।

हरेक नागरिकको कर्तव्य: सत्यको पक्षमा उभिनु र असत्यको विरोध गर्नु।

कर्मयोगले हामीलाई निराशाबाट बचाउँछ। जब हामी परिणामको चिन्ता नगरी केवल आफ्नो कर्तव्यमा ध्यान केन्द्रित गर्छौं, तब हामी असफलताबाट विचलित हुँदैनौं र निरन्तर प्रयास गरिरहन्छौं।

३.२ ज्ञानयोग: विवेकको मार्ग

ज्ञानयोगले अज्ञानलाई नै सबै समस्याको जड मान्दछ र ज्ञानलाई त्यसको एकमात्र समाधान।

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते। (४.३८)

अर्थ: "यस संसारमा ज्ञानजस्तो पवित्र गर्ने वस्तु अरू केही छैन।"

ज्ञानयोगले हामीलाई विवेक (सत्य र असत्य छुट्याउने क्षमता) विकास गर्न सिकाउँछ।

डिप स्टेटविरुद्ध यसको प्रयोग:

सत्यको खोजी: औपनिवेशिक र आधुनिक प्रचारको पछाडिको सत्य के हो भनेर खोजी गर्ने।

मूल ग्रन्थहरूको अध्ययन: म्याक्स म्युलर वा ग्रिफिथजस्ता अनुवादकहरूको भर पर्नुको सट्टा, मूल संस्कृत ग्रन्थहरू अध्ययन गर्ने वा प्रामाणिक गुरुहरूबाट सिक्ने।

आलोचनात्मक चिन्तन: कुनै पनि विचारलाई स्वीकार्नुअघि त्यसको स्रोत, उद्देश्य र प्रभावको विश्लेषण गर्ने।

ज्ञानको प्रकाशले अज्ञानको अन्धकारलाई स्वतः नष्ट गर्दछ। जब समाजमा सत्य ज्ञानको प्रसार हुन्छ, तब डिप स्टेटले फैलाएको भ्रम र झूटको कुनै प्रभाव रहँदैन।

३.३ भक्तियोग: समर्पणको मार्ग

भक्तियोगले हामीलाई सम्पूर्ण कर्म र ज्ञानलाई ईश्वरमा समर्पित गर्न सिकाउँछ। यो मार्गले हामीलाई अहंकारबाट मुक्त गर्छ र असीमित ईश्वरीय शक्तिसँग जोड्छ।

मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय।
निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः॥ (१२.८)

अर्थ: "आफ्नो मन ममा लगाऊ, आफ्नो बुद्धि ममा लगाऊ। यसपछि तिमी ममा नै निवास गर्नेछौ, यसमा कुनै शंका छैन।"

डिप स्टेटविरुद्ध यसको प्रयोग:

आन्तरिक शक्ति: डिप स्टेटजस्ता विशाल र संगठित शक्तिहरूसँग लड्न केवल मानवीय प्रयास अपर्याप्त हुन सक्छ। भक्तिले हामीलाई आन्तरिक शक्ति र साहस प्रदान गर्छ।

अहंकारको त्याग: धर्मरक्षाको कामलाई "मैले गरेको" भन्ने अहंकारले अभियानलाई कमजोर बनाउँछ। भक्तियोगले हामीलाई ईश्वरीय इच्छाको एक माध्यम मात्र हौं भन्ने भावना दिन्छ।

अन्तिम आश्वासन: भक्तियोगले हामीलाई विश्वास दिलाउँछ कि धर्मको पक्षमा लड्नेहरूको कहिल्यै पराजय हुँदैन। भगवान् श्रीकृष्णले गीतामा भन्नुभएको छ, "**न मे भक्तः प्रणश्यति**" (९.३१) अर्थात्, "मेरो भक्तको कहिल्यै विनाश हुँदैन।"

गीताको त्रिविध योग	केन्द्रीय शिक्षा	डिप स्टेटविरुद्ध प्रयोग
कर्मयोग	फलको आशा नगरी कर्तव्य पूरा गर	निष्क्रिय नबस, आफ्नो भूमिका निर्वाह गर
ज्ञानयोग	अज्ञानलाई ज्ञानले नष्ट गर	भ्रम र झूटको पर्दाफास गर
भक्तियोग	ईश्वरमा समर्पित होउ	ईश्वरीय शक्तिसँग जोडिएर असीमित साहस प्राप्त गर

तीन मार्गहरू अलग-अलग होइनन्, बरु एक-अर्काका पूरक हुन्। ज्ञान बिनाको कर्म अन्धो हुन्छ, भक्ति बिनाको कर्म निरस हुन्छ, र कर्म बिनाको ज्ञान पङ्गु हुन्छ।

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

भाग ४: वैदिक ज्ञान संरक्षण प्रणाली

वेद र अन्य शास्त्रहरूले ज्ञानको संरक्षणका लागि एक अत्यन्तै परिष्कृत र प्रभावकारी प्रणालीको विकास गरेका थिए, जुन हजारौं वर्षसम्म सफल रह्यो।

४.१ गुरु-शिष्य परम्परा

यो वैदिक ज्ञान संरक्षणको मेरुदण्ड हो। यो केवल कक्षाकोठाको पढाइ होइन, बरु गुरु र शिष्यबीचको एक गहिरो आध्यात्मिक सम्बन्ध हो, जहाँ ज्ञानलाई प्रत्यक्ष रूपमा हस्तान्तरण गरिन्छ।

उपनिवेश: यसको शाब्दिक अर्थ हो "नजिक बस्नु"। शिष्य गुरुको नजिक बसेर, उनको जीवनशैली हेरेर र सेवा गरेर ज्ञान प्राप्त गर्दथ्यो।

मौखिक परम्परा: वेदहरूलाई हजारौं वर्षसम्म लेख्नुको सट्टा कण्ठस्थ गरेर सुरक्षित राखियो। यसका लागि पदपाठ, क्रमपाठ, जटापाठ, घनपाठ जस्ता वैज्ञानिक विधिहरू थिए, जसले एउटा अक्षर पनि तल-माथि हुन दिँदैनथ्यो। यसले ज्ञानको शुद्धतालाई सुनिश्चित गर्दथ्यो।

४.२ गुरुकुल प्रणाली

गुरुकुलहरू आवासीय विद्यालय थिए जहाँ विद्यार्थीहरू गुरुसँगै बसेर समग्र शिक्षा प्राप्त गर्दथे।

समग्र शिक्षा: यहाँ केवल वेद मात्र होइन, गणित, खगोलशास्त्र, चिकित्सा, युद्धकला, र अन्य जीवनोपयोगी सीपहरू पनि सिकाइन्थ्यो।

चरित्र निर्माण: शिक्षाको मुख्य उद्देश्य केवल जानकारी दिनु होइन, बरु चरित्र निर्माण गर्नु थियो।

निःशुल्क र आत्मनिर्भर: गुरुकुलहरू समुदाय र राजाको सहयोगमा चल्दथे र शिक्षा निःशुल्क हुन्थ्यो।

औपनिवेशिक डिप स्टेटले यही प्रणालीलाई ध्वस्त पारेर आफ्नो एजेन्डा लागू गरेको थियो।

४.३ वर्णाश्रम व्यवस्था (मूल वैदिक अवधारणा)

यो समाजलाई गुण र कर्मको आधारमा चार कार्यात्मक समूहमा विभाजन गर्ने एक वैज्ञानिक प्रणाली थियो, जन्मको आधारमा होइन।

ब्राह्मण: ज्ञानको संरक्षण र प्रसार गर्ने जिम्मेवारी।

क्षत्रिय: समाज र ज्ञान प्रणालीको रक्षा गर्ने जिम्मेवारी।

वैश्य: अर्थतन्त्रलाई बलियो बनाएर शैक्षिक संस्थाहरूलाई सहयोग गर्ने जिम्मेवारी।

शूद्र: आफ्नो सीपद्वारा समाजलाई सेवा प्रदान गर्ने जिम्मेवारी।

यो प्रणालीले ज्ञानको संरक्षणका लागि एक बहु-स्तरीय सुरक्षा कवच प्रदान गर्दथ्यो। क्षत्रियले भौतिक रूपमा रक्षा गर्थे, वैश्यले आर्थिक रूपमा, र ब्राह्मणले बौद्धिक रूपमा।

भाग ५: वर्तमान सङ्कटका लागि वैदिक समाधान

प्राचीन वैदिक सिद्धान्तहरू आज पनि उत्तिकै सान्दर्भिक छन्। यिनलाई आजको सन्दर्भमा लागू गर्न सकिन्छ।

५.१ राजधर्म: शासकको कर्तव्य

वैदिक परम्पराअनुसार, शासक (सरकार) को प्रमुख कर्तव्य धर्म र संस्कृतिको रक्षा गर्नु हो।

नीतिगत संरक्षण: सरकारले वैदिक शिक्षा र संस्कृत भाषालाई राष्ट्रिय पाठ्यक्रममा स्थान दिनुपर्छ।

आर्थिक सहयोग: नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय र अन्य गुरुकुलहरूलाई पर्याप्त बजेट र स्रोतसाधन उपलब्ध गराउनुपर्छ।

संस्थागत रक्षा: वैदिक संस्थाहरूलाई बाह्य हस्तक्षेप र राजनीतिक नियुक्तिबाट मुक्त राख्नुपर्छ।

५.२ सङ्घ शक्ति: समुदायको भूमिका

सरकारको मात्र मुख ताकेर हुँदैन। समुदाय आफैं पनि जागरुक हुनुपर्छ।

सामुदायिक गुरुकुल: हरेक समुदायले आ-आफ्नो स्तरमा साना गुरुकुल वा पाठशालाहरू सञ्चालन गर्न सक्छ।

आर्थिक सहयोग: समाजका सम्पन्न व्यक्तिहरूले वैदिक ज्ञानको संरक्षणका लागि आर्थिक सहयोग गर्नुपर्छ।

सामाजिक जागरण: वैदिक ज्ञानको महत्त्वबारे जनचेतना फैलाउने अभियानहरू चलाउनुपर्छ।

५.३ युगधर्म: कलियुगको रणनीति

हामी अहिले कलियुगमा छौं, जहाँ अधर्म र असत्यको प्रभाव बढी हुन्छ। शास्त्रहरूले यस युगका लागि विशेष उपायहरू सुझाएका छन्:

नाम सङ्कीर्तन: सामूहिक रूपमा भगवन्नामको जप र कीर्तन गर्नु कलियुगको सबैभन्दा प्रभावकारी उपाय मानिन्छ। यसले समाजमा सकारात्मक ऊर्जा सिर्जना गर्छ।

सत्सङ्ग: सत्यको खोजी गर्ने व्यक्तिहरूको समूहमा बस्नु। यसले एक-अर्कालाई प्रेरणा र बल प्रदान गर्छ।

प्रविधिको प्रयोग: आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरेर वैदिक ज्ञानलाई विश्वभरि फैलाउन सकिन्छ।

समस्या	गीता / वैदिक समाधान
निराशा र निष्क्रियता	**कर्मयोग:** फलको चिन्ता नगरी आफ्नो कर्तव्य पूरा गर।
भ्रम र झूटो प्रचार	**ज्ञानयोग:** विवेक प्रयोग गर, मूल ग्रन्थ पढ, सत्यको खोजी गर।
आन्तरिक डर र कमजोरी	**भक्तियोग:** ईश्वरमा समर्पित होउ, असीमित शक्तिसँग आफूलाई जोड।
ज्ञानको विकृति	**गुरु-शिष्य परम्परा:** प्रामाणिक गुरुबाट ज्ञान प्राप्त गर।
संस्थागत विनाश	**राजधर्म र सङ्घ शक्ति:** सरकार र समुदाय मिलेर संस्थाहरूको पुनर्निर्माण र रक्षा गर।

भाग ६: एकीकृत कार्ययोजना

वैदिक ज्ञानको रक्षाका लागि बहु-स्तरीय र एकीकृत प्रयास आवश्यक छ:

1 व्यक्तिगत स्तर: हरेक व्यक्तिले स्वाध्याय (आफ्नै अध्ययन), सत्सङ्ग, र साधना (आध्यात्मिक अभ्यास) लाई आफ्नो जीवनको हिस्सा बनाउनुपर्छ।

2 पारिवारिक स्तर: परिवारमा आफ्ना बालबालिकाहरूलाई संस्कृत भाषा र नैतिक मूल्यमान्यताहरू सिकाउनुपर्छ।

3 सामुदायिक स्तर: स्थानीय स्तरमा अध्ययन समूह, गुरुकुल, र सांस्कृतिक कार्यक्रमहरू आयोजना गर्नुपर्छ।

4 राष्ट्रिय स्तर: सरकारले वैदिक ज्ञानलाई राष्ट्रिय गौरवको विषय मानेर नीतिगत, आर्थिक, र संस्थागत संरक्षण प्रदान गर्नुपर्छ।

भाग ७: आशा र आश्वासन

अवस्था जतिसुकै निराशाजनक देखिए पनि, गीता र वेदले हामीलाई अन्तिम विजय सत्यकै हुन्छ भन्ने आश्वासन दिन्छन्। **सत्यमेव जयते।** (मुण्डकोपनिषद् ३.१.६) अर्थ: "सत्यको नै विजय हुन्छ।"

यो केवल एक नारा होइन, यो ब्रह्माण्डको एक आधारभूत नियम हो। डिप स्टेट र यसका एजेन्टहरू असत्य र अन्धकारमा काम गर्छन्। वैदिक ज्ञान सत्य र प्रकाश हो। अन्धकारले प्रकाशलाई कहिल्यै जित्न सक्दैन।

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

गीताको अन्तिम श्लोकले हामीलाई अन्तिम आश्वासन दिन्छः

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम॥ (१८.७८)

अर्थ: "जहाँ योगेश्वर कृष्ण (ईश्वरीय उपस्थिति) हुनुहुन्छ, र जहाँ धनुर्धारी अर्जुन (मानवीय प्रयास) छन्, त्यहाँ श्री, विजय, विभूति, र अचल नीति हुन्छ - यो मेरो निश्चित मत हो।"

यसको स्पष्ट सन्देश हो: जब ईश्वरीय मार्गदर्शन र मानवीय पुरुषार्थ को संगम हुन्छ, तब विजय निश्चित छ।

निष्कर्ष

डिप स्टेटद्वारा वैदिक ज्ञानमाथि भइरहेको आक्रमण एक गम्भीर चुनौती हो, तर यो अजेय छैन। भगवद्गीता र वैदिक दर्शनले हामीलाई यसको सामना गर्ने स्पष्ट र व्यावहारिक मार्गचित्र प्रदान गर्दछ। हामीले निष्क्रिय भएर भगवानको अवतारको प्रतीक्षा गर्ने होइन, बरु कर्मयोग, ज्ञानयोग र भक्तियोगको मार्गमा हिँड्दै धर्मको पक्षमा आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्नुपर्छ।

गुरु-शिष्य परम्पराको पुनर्स्थापना, गुरुकुलहरूको पुनर्जीवन, र समाजका हरेक तहमा वैदिक मूल्यमान्यताहरूको पुनर्जागरण नै यो सांस्कृतिक युद्ध जित्ने एकमात्र उपाय हो। यो हाम्रो पुस्ताको धर्म र कर्तव्य हो कि हामी यो अमूल्य ज्ञानलाई संरक्षण गरेर आउने पुस्तालाई हस्तान्तरण गरौं। यदि हामीले आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्‍यौं भने, गीताको आश्वासनअनुसार, विजय निश्चित छ।

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

वैदिक शिक्षामा डिप स्टेट

भाग १: डिप स्टेट - परिचय र अवधारणा

१.१ डिप स्टेट भनेको के हो?

"डिप स्टेट" (अङ्ग्रेजी: Deep State) वा "गहिरो राज्य" एक राजनीतिक शब्द हो जसले कुनै पनि देशको प्रजातान्त्रिक रूपमा निर्वाचित सरकारभन्दा बाहिर रहेर वास्तविक शक्ति अभ्यास गर्ने अदृश्य र शक्तिशाली समूहलाई जनाउँछ। यो कुनै औपचारिक सरकारी अंग होइन, तर यसले स्थायी सरकारी कर्मचारी, सुरक्षा निकाय, गुप्तचर एजेन्सी, न्यायपालिका, ठूला व्यापारिक घराना र मिडियाको एक जटिल सञ्जालमार्फत काम गर्छ। यो सञ्जालले आफ्नो स्वार्थ र विचारधाराअनुरूप देशको नीति, निर्णय र दिशालाई गोप्य रूपमा प्रभावित पार्छ।

डिप स्टेटको मुख्य विशेषता यो हो कि सरकारमा जुनसुकै राजनीतिक दल आए पनि वा गए पनि, यसको शक्ति र प्रभाव स्थायी रहन्छ। यसले राष्ट्रिय सुरक्षा, विदेश नीति, आर्थिक नीति र यहाँसम्म कि सांस्कृतिक पहिचान जस्ता महत्त्वपूर्ण विषयहरूमा आफ्नो पकड कायम राख्छ। यसको उद्देश्य आफ्नो स्वार्थ र स्थापित संरचनालाई जोगाउनु हो, चाहे त्यो प्रजातान्त्रिक प्रक्रिया र जनमतको विरुद्ध नै किन नहोस्।

१.२ डिप स्टेटको कार्यप्रणाली

डिप स्टेटले विभिन्न सूक्ष्म र जटिल तन्त्रहरूमार्फत काम गर्छ:

1. **सूचनाको नियन्त्रण:** गुप्तचर निकायहरूमार्फत सूचना सङ्कलन गर्ने र त्यसलाई आफ्नो हितमा प्रयोग गर्ने। कुन सूचना सार्वजनिक गर्ने र कुन लुकाउने भन्ने निर्णय यसैले गर्छ।

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

2 **नीतिमा अवरोध:** निर्वाचित सरकारले ल्याएका नीतिहरूलाई कर्मचारीतन्त्रमार्फत ढिलासुस्ती गराउने, असफल बनाउने वा आफ्नो अनुकूल परिवर्तन गर्ने।

3 **अर्थतन्त्रको लगाम:** ठूला व्यापारिक घराना र वित्तीय संस्थाहरूमार्फत देशको आर्थिक नीतिलाई नियन्त्रण गर्ने।

4 **जनमत निर्माण:** मिडिया र बौद्धिक संस्थाहरूमार्फत आफ्नो विचारधारा र एजेन्डालाई राष्ट्रिय बहसको रूपमा स्थापित गर्ने र विरोधी विचारलाई बदनाम गर्ने।

5 **दीर्घकालीन योजना:** राजनीतिक दलहरूको corto-plazo (short-term) सोचभन्दा माथि उठेर दशकौंसम्म चल्ने दीर्घकालीन योजनाहरू बनाउने र कार्यान्वयन गर्ने।

भाग २: ऐतिहासिक प्रमाण - वैदिक शिक्षामाथि औपनिवेशिक आक्रमण

आधुनिक डिप स्टेटको कार्यप्रणाली बुझ्नका लागि बेलायती औपनिवेशिक कालमा भारतको परम्परागत वैदिक शिक्षा प्रणालीलाई कसरी योजनाबद्ध रूपमा ध्वस्त पारियो भन्ने ऐतिहासिक घटनाक्रमलाई हेर्नु आवश्यक छ। यो आक्रमण कुनै संयोग थिएन, तर एउटा सुविचारित औपनिवेशिक डिप स्टेटको परियोजना थियो।

२.१ थोमस मैकाले: शिक्षाद्वारा दोस्रो विजय

बेलायती औपनिवेशिक डिप स्टेटको शैक्षिक एजेन्डाका मुख्य योजनाकार थोमस बैबिङ्टन मैकाले थिए। उनले १८३५ मा प्रस्तुत गरेको "Minute on Indian Education" नामक दस्तावेजले भारतको मौलिक शिक्षा प्रणालीलाई विस्थापित गरी अङ्ग्रेजी शिक्षा प्रणाली लागू गर्ने आधार तयार गर्‍यो। उनको उद्देश्य स्पष्ट थियो:

> *"हामीले यस्तो एउटा वर्ग तयार गर्नुपर्छ जो हाम्रो र हामीले शासन गर्ने लाखौं मानिसहरूबीच दोभाषेको काम गरोस्; रगत र रङ्ले भारतीय, तर रुचि, विचार, नैतिकता र बुद्धिले अङ्ग्रेज होस्।"*

यो योजना केवल प्रशासनिक कर्मचारी तयार गर्नु मात्र थिएन, तर भारतीयहरूको आत्मसम्मान र सांस्कृतिक पहिचानलाई जरैदेखि उखेल्नु थियो। मैकालेले संस्कृत र अरबी साहित्यलाई "युरोपको एउटा राम्रो पुस्तकालयको एउटा सेल्फमा अट्ने किताब बराबर" भन्दै अपमान गरे, जसले उनीहरूको सांस्कृतिक श्रेष्ठताको अहंकार र वैदिक ज्ञानप्रतिको घृणालाई प्रस्ट पार्छ।

२.२ म्याक्स म्युलर र राल्फ ग्रिफिथ: बौद्धिक आक्रमणका सिपाही

मैकालेको योजनालाई बौद्धिक र शैक्षिक स्तरमा कार्यान्वयन गर्न बेलायती डिप स्टेटले म्याक्स म्युलर र राल्फ टी.एच. ग्रिफिथ जस्ता विद्वानहरूलाई नियुक्त गऱ्यो। उनीहरूलाई वेद र अन्य संस्कृत ग्रन्थहरूको अङ्ग्रेजीमा अनुवाद गर्ने जिम्मा दिइयो, तर यसको पछाडिको उद्देश्य पवित्र ज्ञानको प्रसार गर्नु थिएन, बरु त्यसलाई विकृत र कमजोर बनाउनु थियो।

म्याक्स म्युलर: एक जर्मन विद्वान जो बेलायतीहरूको लागि काम गर्थे, उनले आफ्नी श्रीमतीलाई ९ डिसेम्बर १८६७ मा लेखेको पत्रमा आफ्नो वास्तविक मनसाय खुलासा गरेका छन्:

> *"मेरो यो वेदको संस्करण र यसको अनुवादले भारतको भाग्यमा ठूलो प्रभाव पार्नेछ। यो उनीहरूको धर्मको जरा हो, र यो देखाउनको लागि कि त्यो जरा के हो, मलाई विश्वास छ, विगत ३,००० वर्षमा उम्रिएका सबै कुरालाई उखेल्ने एकमात्र तरिका हो।"*

राल्फ टी.एच. ग्रिफिथ: उनले भारतमा ५३ वर्ष बिताए र बनारस संस्कृत कलेज जस्ता महत्त्वपूर्ण शैक्षिक संस्थाहरूको नेतृत्व गरे। उनले वेदको अनुवाद गर्दा जानाजानी यस्ता शब्दहरू प्रयोग गरे जसले वैदिक समाजलाई जातीय विभेदले भरिएको, आदिम र असभ्य देखाओस्। उदाहरणका लागि, "वर्ण" को दार्शनिक अवधारणालाई उनले अपरिवर्तनीय "caste" (जाति) को रूपमा अनुवाद गरे, जसले भारतीय समाजमा विभाजनको बीउ रोप्यो।

२.३ गुरुकुल प्रणालीको व्यवस्थित विनाश

बेलायतीहरूले नयाँ शिक्षा प्रणाली लागू गर्नुका साथै भारतको परम्परागत र सफल गुरुकुल प्रणालीलाई पनि योजनाबद्ध रूपमा ध्वस्त पारे। धर्मपाल जस्ता इतिहासकारहरूले बेलायती दस्तावेजहरूकै आधारमा देखाएका छन् कि १९औं शताब्दीको सुरुमा भारतमा साक्षरता दर र शैक्षिक स्तर युरोपको भन्दा उच्च थियो। यो सफलताको आधार आत्मनिर्भर गुरुकुल प्रणाली थियो, जुन हरेक गाउँमा फैलिएको थियो।

बेलायती डिप स्टेटले यसलाई निम्न तरिकाले ध्वस्त पार्‍यो:

6. **आर्थिक स्रोत सुकाउने:** गुरुकुलहरूलाई राजाहरू र समुदायले दिएको जमिन (बिर्ता) Indian Education Act, 1858 जस्ता कानुनहरू बनाएर खोसियो।
7. **वैकल्पिक प्रोत्साहन:** अङ्ग्रेजी शिक्षालाई सरकारी जागिरको लागि अनिवार्य बनाइयो, जसले गर्दा मानिसहरू गुरुकुल छोडेर अङ्ग्रेजी स्कुलतिर आकर्षित भए।
8. **वैचारिक आक्रमण:** गुरुकुल शिक्षालाई "पछाडिएको" र अङ्ग्रेजी शिक्षालाई "आधुनिक" र "वैज्ञानिक" भनेर प्रचार गरियो।

भाग ३: नेपालको वर्तमान अवस्था र डिप स्टेटको प्रभाव

बेलायतीहरूले भारतमा प्रयोग गरेका तन्त्रहरू आज पनि नेपाल जस्ता देशहरूमा फरक रूपमा सक्रिय छन्। यहाँ डिप स्टेटको भूमिका विदेशी शक्तिहरू, अन्तर्राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्थाहरू (INGO/NGOs), र स्थानीय élite (अभिजात वर्ग) को सञ्जालले खेलिरहेको छ, जसले नेपालको शिक्षा, संस्कृति र राष्ट्रिय नीतिलाई प्रभावित पारिरहेको छ।

३.१ NGO/INGO को सञ्जाल र नीति कब्जा

नेपालमा हजारौंको सङ्ख्यामा रहेका NGO/INGO हरू विदेशी सहायताको प्रमुख माध्यम बनेका छन्। तर यो सहायता बिनाशर्त आउँदैन। यसले शिक्षा, स्वास्थ्य र विकासका नीतिहरूमा दाता राष्ट्रहरूको एजेन्डा लागू गर्ने माध्यमको रूपमा काम गर्छ। शिक्षा क्षेत्रमा, UNESCO, World Bank, DFID जस्ता संस्थाहरूले पाठ्यक्रम निर्माणदेखि लिएर शैक्षिक नीति तर्जुमासम्ममा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्छन्।

यो प्रक्रियाले नेपालको शिक्षा प्रणालीलाई परम्परागत ज्ञान र मूल्यमान्यताबाट टाढा लगेर पश्चिमी मोडेलमा ढाल्दैछ। यसलाई "Policy Capture" (नीति कब्जा) भनिन्छ, जहाँ राष्ट्रिय नीतिहरू बाहिरी शक्तिहरूको हितमा बनाइन्छन्।

३.२ संस्कृत शिक्षाको सङ्कट: एक आधुनिक आक्रमण

नेपालमा संस्कृत शिक्षा र वैदिक ज्ञानमाथि भइरहेको आक्रमण औपनिवेशिक कालको भन्दा कम छैन, तर यसको स्वरूप फरक छ:

- **भौतिक आक्रमण:** नेपालको गृहयुद्धकालमा माओवादीहरूले संस्कृतलाई "सामन्ती" र "पुरानो" भन्दै दर्जनौं संस्कृत विद्यालयहरू ध्वस्त पारे। यो गुरुकुलमाथिको बेलायती आक्रमणको आधुनिक संस्करण थियो।

10 **पाठ्यक्रमबाट बहिष्कार:** विद्यालय तहको पाठ्यक्रमबाट संस्कृतलाई व्यवस्थित रूपमा हटाइयो। यसले नयाँ पुस्तालाई आफ्नो मौलिक ज्ञानको स्रोतबाट पूर्ण रूपमा वञ्चित बनायो।

11 **संस्थागत क्षयीकरण:** नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय जस्ता संस्थाहरूलाई स्रोतविहीन बनाउने, राजनीतिक नियुक्ति गर्ने र प्रशासनिक रूपमा कमजोर पार्ने काम भइरहेको छ। काठमान्डू पोस्टको एक रिपोर्टअनुसार, पिन्डेश्वर विद्यापीठ जस्तो महत्त्वपूर्ण संस्थामा ५०० विद्यार्थीमध्ये केवल ३ जनाले वेद अध्ययन गरिरहेका छन्। यो Vedic knowledge transmission chain (वैदिक ज्ञान प्रसारण शृङ्खला) टुट्नुको सङ्केत हो।

12 **वैचारिक भ्रम:** संस्कृतलाई केवल कर्मकाण्डको भाषा वा एउटा जातको भाषा भनेर प्रचार गरिन्छ, जबकि यो ज्ञान, विज्ञान, दर्शन र साहित्यको विशाल भण्डार हो।

बेलायती औपनिवेशिक तन्त्र	**नेपालमा आधुनिक डिप स्टेट तन्त्र**
मैकालेको शिक्षा नीति	NGO/INGO द्वारा निर्देशित शिक्षा नीति
अङ्ग्रेजीलाई जागिरको माध्यम बनाउनु	STEM र बजारमुखी शिक्षालाई प्राथमिकता दिनु
गुरुकुलको भूमि खोस्नु	गृहयुद्धमा संस्कृत विद्यालय ध्वस्त पार्नु
संस्कृतलाई "पछाडिएको" भन्नु	संस्कृतलाई "पुरानो" र "अवैज्ञानिक" भन्नु
म्युलर/ग्रिफिथद्वारा बौद्धिक आक्रमण	मिडिया र बौद्धिक वर्गद्वारा वैदिक ज्ञानको अवमूल्यन

भाग ४: वैदिक ज्ञान र शिक्षा संरक्षणका उपायहरू

डिप स्टेटको यो सूक्ष्म र दीर्घकालीन आक्रमणबाट वैदिक ज्ञान र शिक्षा प्रणालीलाई जोगाउन तत्काल र योजनाबद्ध कदमहरू चाल्नु अनिवार्य छ। यो केवल भाषा वा परम्पराको संरक्षणको प्रश्न होइन, यो नेपालको सांस्कृतिक सार्वभौमसत्ता र राष्ट्रिय पहिचानको रक्षाको प्रश्न हो।

४.१ तत्काल आवश्यक कदमहरू

13 **सरकारी हस्तक्षेप:**

पाठ्यक्रममा पुनर्स्थापना: विद्यालय तहदेखि विश्वविद्यालयसम्म संस्कृतलाई अनिवार्य वा ऐच्छिक विषयको रूपमा पुनःस्थापना गर्ने।

वित्तीय लगानी: नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय र अन्य गुरुकुलहरूलाई पर्याप्त बजेट र स्रोतसाधन उपलब्ध गराउने।

रोजगार सृजना: संस्कृत स्नातकहरूको लागि सरकारी सेवा, शिक्षण, अनुसन्धान र अन्य क्षेत्रहरूमा रोजगारीका अवसरहरू सृजना गर्ने।

14 **संस्थागत सुधार:**

आधुनिकीकरण: परम्परागत ज्ञानलाई कायम राख्दै गुरुकुलहरूको पाठ्यक्रम र शिक्षण विधिमा समयसापेक्ष सुधार गर्ने।

डिजिटल संरक्षण: वेद, उपनिषद्, पुराण र अन्य हजारौं पाण्डुलिपिहरूलाई डिजिटाइज गरी अनलाइन माध्यमबाट विश्वव्यापी रूपमा उपलब्ध गराउने।

गुणस्तर सुनिश्चितता: संस्कृत विश्वविद्यालयहरूमा राजनीतिक नियुक्ति बन्द गरी योग्य र सक्षम व्यक्तिहरूलाई नेतृत्वमा ल्याउने।

15 **सामुदायिक सहभागिता:**

समुदाय-आधारित गुरुकुल: स्थानीय समुदायको पहलमा साना-साना गुरुकुल वा पाठशालाहरू खोल्ने र सञ्चालन गर्ने।

जनचेतना अभियान: संस्कृत र वैदिक ज्ञानको महत्त्वबारे समाजमा जनचेतना फैलाउने। यसलाई कर्मकाण्डबाट मात्र नभई ज्ञान र विज्ञानको स्रोतको रूपमा प्रस्तुत गर्ने।

४.२ डिप स्टेटको भूमिकाप्रति सावधानी

माथिका उपायहरू लागू गर्दा डिप स्टेटका सम्भावित प्रति-आक्रमणहरूबाट सावधान रहनुपर्छ:

16 **"अतिवाद" को आरोप:** वैदिक शिक्षाको पुनरुत्थानको प्रयासलाई "धार्मिक अतिवाद" वा "हिन्दुकरण" को आरोप लगाएर बदनाम गर्न सकिन्छ। यसको प्रतिवाद तथ्य र तर्कले गर्नुपर्छ, वैदिक ज्ञानको सार्वभौमिकतालाई जोड दिएर।

17 **को-अप्शन (Co-option):** विदेशी संस्थाहरूले वैदिक शिक्षाको संरक्षणको नाममा ठूलो रकम लगानी गरी यसको मौलिक स्वरूपलाई नै परिवर्तन गर्न सक्छन् (जस्तै, योगलाई केवल शारीरिक व्यायाममा सीमित गरेजस्तै)।

18 **आन्तरिक विभाजन:** संस्कृत र वैदिक ज्ञानलाई निश्चित जात, क्षेत्र वा समुदायसँग जोडेर समाजमा विभाजन ल्याउने प्रयास हुन सक्छ। यसलाई सबै नेपालीहरूको साझा सम्पत्तिको रूपमा स्थापित गर्नुपर्छ।

निष्कर्ष

नेपालमा वैदिक शिक्षा र ज्ञान प्रणालीमाथिको खतरा कुनै आकस्मिक घटना होइन, यो एक शताब्दीभन्दा लामो समयदेखि चलिरहेको सुविचारित बौद्धिक र सांस्कृतिक आक्रमणको निरन्तरता हो। औपनिवेशिक कालमा बेलायती डिप स्टेटले जे गर्‍यो, आज त्यही काम

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

आधुनिक डिप स्टेटले NGO/INGO, captured policy (कब्जा गरिएका नीतिहरू) र वैचारिक भ्रममार्फत गरिरहेको छ।

यदि यो प्रक्रियालाई रोकिएन भने, अबको एक वा दुई पुस्तामा नेपालले आफ्नो मौलिक ज्ञान प्रणाली, सांस्कृतिक पहिचान र आध्यात्मिक धरोहर पूर्ण रूपमा गुमाउनेछ। त्यसैले, वैदिक ज्ञानको संरक्षण केवल एउटा शैक्षिक एजेन्डा होइन, यो नेपालको राष्ट्रिय अस्तित्व र सांस्कृतिक सार्वभौमसत्ताको रक्षाको लडाइँ हो। यसको लागि सरकारी इच्छाशक्ति, संस्थागत सुधार र सामुदायिक जागरुकताको त्रिकोणात्मक प्रयास अनिवार्य छ। हामी सबैले बुझ्न जरुरी छ।

म्याक्स म्युलरः एक बेलायती एजेन्टले गरेको वेद अनुवाद भित्र लुकेको औपनिवेशिक एजेन्डा

१. परिचय

१.१. विषय प्रवेश

१९औं शताब्दीका जर्मन विद्वान फ्रेडरिक म्याक्स म्युलर (१८२३-१९००) एक यस्तो विवादास्पद व्यक्तित्व हुन्, जसलाई कोही महान संस्कृत अध्येता मान्छन् भने कोही बेलायती साम्राज्यको एक धूर्त एजेन्ट। विशेष गरी वेदहरूको अंग्रेजी अनुवादकको रूपमा उनको भूमिका गहिरो बहस र छानबिनको विषय बनेको छ। उनीमाथि लगाइएको आरोप सामान्य छैन - उनले जानाजानी, अपमानजनक तरिकाले वेदहरूको अनुवाद गरे ताकि हिन्दुहरूले आफ्नो संस्कृति र धर्ममाथिको विश्वास गुमाऊन् र बेलायती औपनिवेशिक शासनलाई सहज बनाउन सकियोस्। यो प्रतिवेदन यही गम्भीर आरोपको प्रमाण-आधारित, गहिरो र निष्पक्ष छानबिन गर्ने एक प्रयास हो।

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

१.२. प्रतिवेदनको उद्देश्य

यस प्रतिवेदनको मुख्य उद्देश्य म्याक्स म्युलर बेलायती एजेन्ट थिए वा थिएनन् भन्ने प्रश्नको तथ्यपरक उत्तर खोज्नु हो। यसका लागि, हामी निम्न पक्षहरूको विश्लेषण गर्नेछौं:

- म्याक्स म्युलरको नियुक्ति पछाडिको औपनिवेशिक उद्देश्य र पृष्ठभूमि।
- उनका व्यक्तिगत पत्रहरू, जसले उनको वास्तविक नियतलाई उजागर गर्दछ।
- उनले प्रचार गरेको "आर्यन आक्रमण सिद्धान्त" (Aryan Invasion Theory) को राजनीतिक उद्देश्य।
- उनको काममाथि भारतीय र पश्चिमा विद्वानहरूले गरेका आलोचनात्मक टिप्पणीहरू।

यो प्रतिवेदन कुनै भावना वा अनुमानमा आधारित नभई, ऐतिहासिक दस्तावेज, स्वयं म्युलरका लेखोटहरू र आधुनिक अनुसन्धानमा आधारित छ।

१.३. सान्दर्भिकता

म्याक्स म्युलरको कथा केवल एक ऐतिहासिक घटना मात्र होइन। यसको सान्दर्भिकता आज पनि, विशेष गरी नेपालजस्ता देशहरूमा, जहाँ औपनिवेशिक मानसिकताको गहिरो प्रभाव देखिन्छ, उत्तिकै महत्त्वपूर्ण छ। प्रयोगकर्ताले उल्लेख गरेझैं, आज पनि नेपालमा आफूलाई "प्रगतिशील" भन्ने केही लेखकहरू म्युलरले निर्माण गरेको औपनिवेशिक भाष्यकै आधारमा सनातन सभ्यता र वेदको यथार्थबारे विषवमन गरिरहेका छन्। उनीहरू म्युलरकै अनुवादलाई अन्तिम सत्य मानेर आफ्नो इतिहास र संस्कृतिलाई कलंकित गर्न सक्रिय देखिन्छन्। त्यसैले, म्युलरको वास्तविकतालाई प्रमाणसहित उजागर गर्नु भनेको यस्ता औपनिवेशिक मानसिकताका अवशेषहरूलाई चुनौती दिनु र आफ्नो मौलिक पहिचानको खोजीमा समाजलाई मद्दत गर्नु हो।

१.४. अनुसन्धान विधि

यो अध्ययन पूर्णतया प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतहरूमा आधारित छ। प्राथमिक स्रोतको रूपमा, म्याक्स म्युलरकी श्रीमती जर्जिना म्युलरद्वारा सम्पादित र प्रकाशित **"The Life and Letters of Friedrich Max Müller"** [1] मा संग्रहित उनका व्यक्तिगत पत्रहरूलाई मुख्य प्रमाणको रूपमा प्रयोग गरिएको छ। द्वितीयक स्रोतहरूमा थोमस मैकालेको "मिनेट अन इन्डियन एजुकेशन" [2], औपनिवेशिक नीतिसम्बन्धी प्राज्ञिक लेखहरू [3], र म्युलरको कामको आलोचना गर्ने विद्वानहरूका अनुसन्धानहरू [4] [5] समावेश छन्।

२. भाग १: औपनिवेशिक षड्यन्त्रको पृष्ठभूमि - "शिक्षाद्वारा दोस्रो विजय"

२.१. बेलायती औपनिवेशिक नीति

म्याक्स म्युलरको कामलाई बुझ्न, हामीले १९औं शताब्दीको बेलायती औपनिवेशिक रणनीतिको बृहत् चित्र बुझ्नुपर्छ। बेलायती साम्राज्य केवल सैन्य शक्तिमा मात्र टिकेको थिएन, यसको मुख्य आधार सांस्कृतिक र मनोवैज्ञानिक नियन्त्रण थियो। उनीहरूको सबैभन्दा सफल रणनीति **"फुट गर र राज गर" (Divide and Rule)** थियो। यस नीतिको उद्देश्य भारतीय समाजलाई धर्म, जाति, भाषा र क्षेत्रको आधारमा विभाजित गर्नु थियो ताकि उनीहरू कहिल्यै एकजुट भएर औपनिवेशिक शासनविरुद्ध लड्न नसकून्। यो विभाजन केवल राजनीतिक मात्र थिएन, यो सांस्कृतिक र बौद्धिक स्तरमा पनि थियो। उनीहरू भारतीयहरूलाई मानसिक रूपमा कमजोर बनाउन चाहन्थे, ताकि उनीहरूले आफूलाई असभ्य र बेलायतीहरूलाई "उद्धारकर्ता" वा "सभ्य बनाउने" जातिको रूपमा देखून्।

२.२. थोमस मैकालेको "मिनेट अन इन्डियन एजुकेशन" (१८३५)

यो सांस्कृतिक आक्रमणको सबैभन्दा स्पष्ट र शक्तिशाली दस्तावेज थोमस बेबिंगटन मैकालेको १८३५ को "मिनेट अन इन्डियन एजुकेशन" थियो [2]। मैकाले बेलायती संसदका सदस्य र भारतको गभर्नर-जनरल काउन्सिलका कानुन सदस्य थिए। उनको यो दस्तावेजले भारतमा अंग्रेजी शिक्षा प्रणाली लागू गर्ने र परम्परागत संस्कृत र अरबी शिक्षालाई पूर्ण रूपमा विस्थापित गर्ने सिफारिस गऱ्यो। मैकालेको उद्देश्य स्पष्ट थियो, जसलाई उनले आफ्नै शब्दमा यसरी व्यक्त गरेका छन्:

> *"We must at present do our best to form a class who may be interpreters between us and the millions whom we govern; a class of persons, Indian in blood and colour, but English in taste, in opinions, in morals, and in intellect." [6]*

अर्थात्, "हामीले हाल यस्तो वर्ग तयार गर्न सक्दो प्रयास गर्नुपर्छ जसले हामी र हामीले शासन गर्ने लाखौं जनताबीच दोभाषेको काम गर्न सकोस्; यस्तो व्यक्तिहरूको वर्ग, जो रगत र रंगमा भारतीय होस्, तर रुचि, विचार, नैतिकता र बुद्धिमा अंग्रेज होस्।"

मैकालेले भारतीय ज्ञान परम्पराप्रति चरम घृणा व्यक्त गरे। उनले लेखेका थिए, "एउटा राम्रो युरोपेली पुस्तकालयको एउटा सेल्फ भारत वर्ष र अरबको सम्पूर्ण रैथाने साहित्य बराबर छ" [6]। मैकालेको यो नीतिले भारत वर्षमा एउटा यस्तो शिक्षित वर्ग तयार गऱ्यो जो आफ्नो संस्कृति र इतिहासप्रति हिनताबोध गर्थ्यो र बेलायतीहरूलाई आफ्नो मालिक मात्र होइन, बौद्धिक गुरु पनि मान्थ्यो। यही नीतिले म्याक्स

म्युलरजस्ता "विद्वान" को लागि वैचारिक र संस्थागत आधार तयार गऱ्यो, जसको काम मैकालेको सपनालाई साकार पार्नु थियो।

२.३. तालिका १: मैकाले र म्युलरको रणनीतिक समानता

रणनीतिक उद्देश्य (मैकाले, १८३५)	कार्यान्वयन विधि (म्याक्स म्युलर, १८४७ पछि)
१. "अंग्रेजजस्तो सोच्ने भारतीय वर्ष वर्ग" तयार गर्ने।	वेद र उपनिषद्हरूको अंग्रेजीमा यस्तो अनुवाद तयार गर्ने जुन पश्चिमी विचार र इसाई धर्मशास्त्रसँग मिल्दोजुल्दो होस्।
२. संस्कृत र परम्परागत ज्ञानलाई अवमूल्यन गर्ने।	संस्कृतलाई "विदेशी" र "आक्रमणकारी" को भाषा भनेर प्रचार गर्ने (आर्यन आक्रमण सिद्धान्तमार्फत)।
३. भारतीय वर्षका बासिन्दा हरूलाई आफ्नो संस्कृतिबाट अलग गर्ने।	वेदहरूको यस्तो व्याख्या गर्ने जसले हिन्दु धर्मका आधारभूत मान्यताहरूलाई कमजोर बनाओस् र त्यसलाई "आदिम" देखाओस्।
४. पश्चिमी श्रेष्ठता स्थापित गर्ने।	भारतीय दर्शन र साहित्यलाई युरोपेली दर्शनभन्दा तुच्छ र अविकसित देखाउने।

३. भाग २: म्याक्स म्युलर - एजेन्ट, उद्देश्य र प्रमाण

३.१. म्याक्स म्युलरको पृष्ठभूमि

म्याक्स म्युलरको नियत बुझ्न उनको प्रारम्भिक जीवन हेर्नु आवश्यक छ। बेलायती इस्ट इन्डिया कम्पनीमा नियुक्त हुनुअघि उनी पेरिसमा चरम गरिबी र संघर्षको जीवन बिताइरहेका थिए। उनका पत्रहरूले देखाउँछन् कि उनी आर्थिक रूपमा आफ्नी आमामा निर्भर थिए र साथीभाइहरूसँग ऋण लिन बाध्य थिए [1]। उनले अप्रिल १०, १८४५ मा आफ्नो डायरीमा लेखेका छन्, "मैले एकदमै किफायती रूपमा बाँच्नुपर्छ र वास्तवमा आवश्यक नभएका हरेक खर्चबाट बच्नुपर्छ... म

कुनै थिएटर गएको छैन..." [5]। यो आर्थिक संकटले उनलाई बेलायतीहरूले दिएको आकर्षक प्रस्ताव स्वीकार गर्न उत्प्रेरित गऱ्यो।

३.२. सुनियोजित नियुक्ति (१८४७)

१८४७ मा, बेलायती इस्ट इन्डिया कम्पनीले म्याक्स म्युलरलाई वेदहरूको अंग्रेजीमा अनुवाद गर्न एक आकर्षक र उच्च पारिश्रमिकमा नियुक्त गऱ्यो। उनलाई प्रति वर्ष २०० पाउन्ड तलब दिइयो, जुन त्यस समयमा एक पुरुष शिक्षकको औसत वार्षिक तलब (९० पाउन्ड) भन्दा दोब्बरभन्दा बढी थियो [4]। यो असाधारण तलबले देखाउँछ कि बेलायतीहरूका लागि यो काम कति महत्त्वपूर्ण थियो। उनीहरूलाई एक यस्तो "विद्वान" चाहिएको थियो जसले उनीहरूको औपनिवेशिक एजेन्डालाई बौद्धिक वैधता प्रदान गर्न सकोस्, र म्युलर यस भूमिकाको लागि उपयुक्त पात्र थिए।

३.३. अकाट्य प्रमाण: म्युलरकै व्यक्तिगत पत्रहरू

म्याक्स म्युलरको वास्तविक नियतको सबैभन्दा बलियो र अकाट्य प्रमाण अरू कतै होइन, उनकै व्यक्तिगत पत्रहरूमा पाइन्छ। यी पत्रहरू उनको मृत्युपछि उनकी श्रीमतीले नै प्रकाशित गरेकी थिइन्, जसले यिनको आधिकारिकतामाथि प्रश्न उठाउने ठाउँ दिँदैन।

३.३.१. श्रीमतीलाई पत्र (डिसेम्बर ९, १८६७): आफ्नो कामको उद्देश्यबारे उनले आफ्नी श्रीमतीलाई लेखेको यो पत्र सबैभन्दा डरलाग्दो र स्पष्ट प्रमाण हो:

> *"...I feel convinced, though I shall not live to see it, that this edition of mine and the translation of the Veda will hereafter tell to a great extent on the*

> *fate of India, and on the growth of millions of souls in that country. It is the root of their religion, and to show them what that root is, I feel sure, the only way of uprooting all that has sprung from it during the last 3,000 years." [1]*

अर्थात्, "...म विश्वस्त छु, यद्यपि मैले यो देख्न पाउने छैन, कि मेरो यो संस्करण र वेदको अनुवादले भविष्यमा भारत बर्षको भाग्य र त्यस देशका लाखौं आत्माहरूको विकासमा ठूलो प्रभाव पार्नेछ। यो उनीहरूको धर्मको जरा हो, र उनीहरूलाई त्यो जरा के हो भनेर देखाउनु नै, मलाई विश्वास छ, विगत ३,००० वर्षमा त्यसबाट उम्रिएका सबै कुरालाई उखेल्ने एकमात्र तरिका हो।"
यहाँ "उखेल्ने" (uprooting) शब्दले उनको नियत स्पष्ट पार्छ। उनको उद्देश्य हिन्दु धर्मको जरालाई नष्ट गर्नु थियो।

३.३.२. ड्यूक अफ आर्गाइललाई पत्र (डिसेम्बर १६, १८६८): यो पत्रले उनको कामलाई मैकालेको "शिक्षाद्वारा विजय" को योजनासँग सीधा जोड्छ:

> *"India has been conquered once, but India must be conquered again, and that second conquest should be a conquest by education... The ancient religion of India is doomed, and if Christianity does not step in, whose fault will it be?" [1]*

अर्थात्, "भारत बर्ष एक पटक जितिएको छ, तर भारत बर्ष फेरि जितिनुपर्छ, र त्यो दोस्रो विजय शिक्षाद्वारा हुनुपर्छ... भारत

बर्षको प्राचीन धर्म अब समाप्त भयो, र यदि इसाई धर्मले हस्तक्षेप गर्दैन भने, दोष कसको हुनेछ?"

३.३.३. सेवालियर बनसेनलाई पत्र (अगस्ट २५, १८५६): यो पत्रले उनको इसाई मिसनरी एजेन्डालाई उदाङ्गो पार्छ:

> *"India is much riper for Christianity than Rome or Greece were at the time of St. Paul. The rotten tree has for some time had artificial supports..." [1]*

अर्थात्, "सेन्ट पलको समयमा रोम वा ग्रीसभन्दा भारत बर्ष इसाई धर्मको लागि धेरै परिपक्व छ। त्यो सडेको रुखलाई केही समयदेखि कृत्रिम टेको दिइएको छ..." यहाँ उनले हिन्दु धर्मलाई "सडेको रुख" भनेर आफ्नो घृणा स्पष्ट रूपमा व्यक्त गरेका छन्।

३.३.४. बनसेनबाट म्युलरलाई पत्र (अप्रिल १७, १८५५): यो पत्र म्युलरका एक वरिष्ठ सहकर्मीले उनलाई लेखेका हुन्, जसमा उनको छलपूर्ण कामको प्रशंसा गरिएको छ:

> *"You have so thoroughly adopted the English disguise that it will not be easy for any one to suspect you of having written this 'curious article.' ...we are all of opinion that your cousin was right when she said of you in Paris to Neukomm, that you ought to be in the diplomatic service!" [1]*

अर्थात्, "तिमीले यति राम्रोसँग अंग्रेजी भेष धारण गरेका छौ कि कसैले पनि यो 'जिज्ञासु लेख' तिमीले लेखेको हो भनेर शंका

गर्न सजिलो हुनेछैन!... हामी सबैको राय छ कि पेरिसमा तिम्रो काकाकी छोरीले तिम्रो बारेमा भनेको कुरा सही थियो, कि तिमी कूटनीतिक सेवामा हुनुपर्छ!"

यसले प्रमाणित गर्छ कि म्युलरले जानाजानी आफ्नो वास्तविक उद्देश्य लुकाइरहेका थिए र उनका सहकर्मीहरू यसमा खुसी थिए।

३.४. तालिका २: पत्रहरूबाट खुलासा भएका तथ्यहरू

पत्रको विषय	**मुख्य अंश (अनुवादित)**	**खुलासा भएको तथ्य**
हिन्दु धर्म विरोधी एजेन्डा	"विगत ३,००० वर्षमा उम्रिएका सबै कुरालाई उखेल्ने एकमात्र तरिका।"	उनको मुख्य उद्देश्य हिन्दु धर्मलाई नष्ट गर्नु थियो।
औपनिवेशिक एजेन्डा	"दोस्रो विजय शिक्षाद्वारा हुनुपर्छ।"	उनी मैकालेको सांस्कृतिक विजयको योजनामा सामेल थिए।
इसाईकरणको उद्देश्य	"भारत बर्ष इसाई धर्मको लागि धेरै परिपक्क छ।" "भारतको प्राचीन धर्म समाप्त भयो।"	उनी भारत बर्षमा इसाई धर्म फैलाउने मिसनरी एजेन्डामा थिए।
नियोजित छल र कपट	"तिमीले यति राम्रोसँग अंग्रेजी भेष धारण गरेका छौ..."	उनी एक तटस्थ विद्वानको भेषमा काम गर्ने एजेन्ट थिए।
आर्थिक प्रलोभन	"मैले अन्ततः त्यो पाएँ जसको लागि मैले लामो समयदेखि संघर्ष गरेको थिएँ।"	उनी गरिबीबाट उम्कन बेलायतीहरूको आकर्षक प्रस्तावमा काम गर्न तयार भए।

४. भाग ३: आर्यन आक्रमण सिद्धान्त (Aryan Invasion Theory) - विभाजनको हतियार

म्याक्स म्युलरको सबैभन्दा खतरनाक र दूरगामी असर पार्ने बौद्धिक हतियार "आर्यन आक्रमण सिद्धान्त" थियो। उनी यस सिद्धान्तका प्रमुख प्रचारक थिए। यो सिद्धान्तले दाबी गर्छ कि लगभग १५०० ईसापूर्वमा "आर्य" नामक एक गोरा जातिको समूहले मध्य एसिया वा युरोपबाट भारतमा आक्रमण गऱ्यो, यहाँका मूलनिवासी (कालो वर्णका द्रविडहरू) लाई पराजित गऱ्यो, र वेद र संस्कृत भाषा बाहिरबाट लिएर आयो।

४.१. सिद्धान्तको राजनीतिक उद्देश्य

यो सिद्धान्त कुनै पुरातात्विक वा वैज्ञानिक प्रमाणमा आधारित थिएन, बरु यो पूर्णतया राजनीतिक उद्देश्यबाट प्रेरित थियो:

क) बेलायती शासनलाई वैधता दिनु: यदि आर्यहरू बाहिरबाट आएर भारत बर्षमा शासन गर्न सक्छन् भने, बेलायतीहरू (जो आफूलाई पनि आर्य मान्थे) ले शासन गर्नु कुनै अनौठो वा अनैतिक भएन। यसले बेलायती उपनिवेशलाई एक ऐतिहासिक निरन्तरताको रूपमा प्रस्तुत गऱ्यो।

ख) "फुट गर र राज गर": यो सिद्धान्त विभाजनको लागि सबैभन्दा शक्तिशाली हतियार साबित भयो।

आर्य विरुद्ध द्रविड: यसले उत्तर भारतीय (आर्यका वंशज) र दक्षिण भारतीय (द्रविड) बीच घृणा र विभाजनको बीउ रोप्यो।

उच्च जाति विरुद्ध निम्न जाति: यसले उच्च जातिलाई विदेशी आक्रमणकारी आर्यको सन्तान र निम्न जातिलाई पराजित

मूलनिवासीको रूपमा चित्रण गर्‍यो, जसले जातीय द्वन्द्वलाई अझ गहिरो बनायो।

संस्कृतलाई विदेशी बनाउनु: संस्कृत, जुन भारत बर्षका धेरै भाषाहरूको जननी हो, त्यसलाई "विदेशी आक्रमणकारीको भाषा" भनेर प्रचार गरियो।

ग) हिन्दु धर्म र संस्कृतिको अवमूल्यन: यदि वेद र संस्कृत बाहिरबाट आएको हो भने, यो भारतको मौलिक ज्ञान परम्परा होइन भन्ने तर्क स्थापित भयो। यसले भारतीयहरूलाई आफ्नो गौरवशाली इतिहास र संस्कृतिप्रति हिनताबोध गरायो।

घ) इसाई धर्म परिवर्तनलाई सहज बनाउनु: यदि हिन्दु धर्म पनि एक विदेशी धर्म हो भने, इसाई धर्म (अर्को विदेशी धर्म) स्वीकार्न कुनै आपत्ति हुनुहुँदैन भन्ने तर्कलाई बल मिल्यो।

४.२. वैज्ञानिक प्रमाणको अभाव

आधुनिक विज्ञानले आर्यन आक्रमण सिद्धान्तलाई पूर्ण रूपमा खारेज गरेको छ।

पुरातत्व (Archaeology): भारतमा १५०० ईसापूर्वको वरिपरि कुनै ठूलो आक्रमण, युद्ध वा सभ्यताको विनाश भएको कुनै पुरातात्विक प्रमाण भेटिएको छैन। बरु, सिन्धु घाटी सभ्यताको क्रमिक रूपान्तरण भएको देखिन्छ [5]।

आनुवंशिकी (Genetics): २१औं शताब्दीको DNA अनुसन्धानले देखाएको छ कि भारतीय जनसंख्यामा कुनै ठूलो बाहिरी आक्रमण वा बसाइसराइको आनुवंशिक प्रमाण छैन। भारतीयहरूको जीनमा हजारौं वर्षदेखि निरन्तरता देखिन्छ।

शास्त्रीय प्रमाण: वेदहरूमा कतै पनि आर्यहरू बाहिरबाट आएको वा कुनै आक्रमण गरेको उल्लेख छैन। बरु, वेदहरूमा वर्णन गरिएको भूगोल (जस्तै सरस्वती नदी) भारतीय उपमहाद्वीपको हो।

यसबाट स्पष्ट हुन्छ कि आर्यन आक्रमण सिद्धान्त एक वैज्ञानिक तथ्य नभई, म्याक्स म्युलर र बेलायतीहरूले आफ्नो औपनिवेशिक स्वार्थ पूरा गर्न निर्माण गरेको एक राजनीतिक कथा मात्र थियो।

५. भाग ४: विद्वानहरूको आलोचना र प्रति-दृष्टिकोण

म्याक्स म्युलरको कामको आलोचना उनको समयदेखि नै हुँदै आएको छ, र आज यो अझै सान्दर्भिक छ।

५.१. भारतीय विद्वानहरूको प्रतिक्रिया

श्री अरविन्द (१८७२-१९५०): एक महान योगी र दार्शनिक श्री अरविन्दले म्युलरको अनुवादमा भएका जानाजानी गरिएका गल्तीहरूलाई उजागर गरे। उनले देखाए कि कसरी म्युलरले वेदका शब्दहरूको अर्थ बङ्ग्याएर त्यसलाई पश्चिमी दर्शनसँग मिल्दोजुल्दो बनाउने प्रयास गरेका थिए। उदाहरणका लागि, म्युलरले कठोपनिषद्को एक श्लोक "नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो" को अनुवाद गर्दा "प्रवचन" (eloquent teaching) लाई "वेद" भनेर अनुवाद गरे, जसले "आत्मालाई वेद पढेर पाउन सकिँदैन" भन्ने गलत अर्थ दियो। यसको वास्तविक अर्थ "आत्मालाई केवल बौद्धिक प्रवचनले पाउन सकिँदैन" भन्ने हो [5]।

स्वामी विवेकानन्द (१८६३-१९०२): विवेकानन्दले म्युलरलाई व्यक्तिगत रूपमा चिन्थे र उनको संस्कृतप्रतिको लगावको प्रशंसा पनि गरे। तर, यो प्रशंसालाई म्युलरको कामको पूर्ण समर्थनको रूपमा लिनु गलत हो। विवेकानन्द एक रणनीतिकार थिए र उनले पश्चिमी जगतमा वेदान्त फैलाउन म्युलरजस्ता प्रभावशाली व्यक्तिहरूको सहयोग लिनु आवश्यक ठाने। तर, उनले म्युलरको सिद्धान्त र नियतलाई राम्ररी

बुझेका थिए। विवेकानन्दले भनेका छन् कि सायणाचार्य (१४औं शताब्दीका महान वेदभाष्यकार) नै म्युलरको रूपमा पुनर्जन्म लिएर आफ्नो पुरानो गल्ती सच्याउन आएका थिए, जुन एक व्यंग्यात्मक टिप्पणी थियो।

५.२. आधुनिक विद्वता र म्युलरका पक्षमा दिइने तर्कहरूको खण्डन

आजका धेरैजसो निष्पक्ष पश्चिमा र भारत बर्षका विद्वानहरूले म्युलरको कामलाई औपनिवेशिक एजेन्डाको एक हिस्साको रूपमा स्वीकार गर्छन्। उनको कामलाई "postcolonial" दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गरिएको छ, जसले ज्ञान र शक्तिबीचको सम्बन्धलाई उजागर गर्छ।

केही मानिसहरू म्युलरको पक्षमा तर्क दिन्छन्, जस्तै:

"उनी आफ्नो समयका उपज थिए।"

"उनले वेदलाई विश्वमा चिनाए।"

तर यी तर्कहरू कमजोर छन्। म्युलरका आफ्नै पत्रहरूले देखाउँछन् कि उनी सामान्य पूर्वाग्रहबाट मात्र ग्रस्त थिएनन्, बरु उनको एक निश्चित र जानाजानी बनाइएको एजेन्डा थियो। उनले वेदलाई विश्वमा चिनाए, तर एक विकृत र अपमानजनक रूपमा, जसले फाइदाभन्दा बढी हानि गर्‍यो।

६. निष्कर्ष: इतिहासको फैसला

माथि प्रस्तुत गरिएका प्रमाणहरू, विशेष गरी म्याक्स म्युलरकै व्यक्तिगत पत्रहरू, को आधारमा यो निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ कि उनी एक तटस्थ विद्वान थिएनन्। उनी बेलायती औपनिवेशिक साम्राज्यको

एक बौद्धिक एजेन्ट थिए, जसलाई दुई मुख्य उद्देश्यका साथ नियुक्त गरिएको थियो:

१. **सांस्कृतिक र मनोवैज्ञानिक रूपमा भारत बर्षलाई कमजोर बनाउनु:** वेदहरूको अपमानजनक अनुवाद र आर्यन आक्रमण सिद्धान्तको प्रचारमार्फत भारतीयहरूलाई आफ्नो संस्कृति, धर्म र इतिहासप्रति हिनताबोध गराउनु।

२. **इसाई धर्मको लागि बाटो तयार पार्नु:** हिन्दु धर्मको जगलाई कमजोर बनाएर भारत बर्षमा इसाई धर्मको प्रचार र स्थापनालाई सहज बनाउनु।

उनको काम मैकालेले सुरु गरेको "शिक्षाद्वारा दोस्रो विजय" को योजनाको एक महत्त्वपूर्ण हिस्सा थियो। उनी आर्थिक प्रलोभन र आफ्नो धार्मिक-वैचारिक विश्वास दुवैबाट प्रेरित थिए। उनको विद्वता उनको एजेन्डा लुकाउने एक माध्यम मात्र थियो।

नेपालको लागि पाठ

म्याक्स म्युलरको कथा नेपालका लागि एक महत्त्वपूर्ण पाठ हो। यसले देखाउँछ कि कसरी विदेशी शक्तिहरूले "ज्ञान" र "विद्वता" को भेषमा आफ्नो राजनीतिक र सांस्कृतिक एजेन्डा लागू गर्न सक्छन्। त्यसले आफ्नो इतिहासमा नेपालको समेत सांस्कृतिक र शिक्षा प्रणाली लाई तहसनहस गर्ने भूमिका खेलिदियो। आज पनि नेपालमा केही लेखक र बुद्धिजीवीहरू यस्तै औपनिवेशिक भाष्यको सिकार भएका छन्। उनीहरू आफ्नै मौलिक स्रोत र परम्पराको अध्ययन गर्नुको सट्टा, म्युलरजस्ता औपनिवेशिक एजेन्टहरूले निर्माण गरेको विकृत कथालाई नै सत्य मानिरहेका छन्।

यसबाट बच्ने एकमात्र उपाय भनेको आलोचनात्मक चेतको विकास गर्नु हो। कुनै पनि विदेशीले हाम्रो इतिहास र संस्कृतिबारे के भन्छ, त्यसलाई

अन्तिम सत्य मान्नुको सट्टा, हामीले आफ्नै स्रोत, आफ्नै भाषा र आफ्नै परम्पराको गहिरो अध्ययन गर्नुपर्छ। ऐतिहासिक सत्यको अन्वेषणमा प्राथमिक स्रोतको अध्ययन र औपनिवेशिक प्रभावहरूप्रति सचेत रहनु अपरिहार्य छ।

७. सन्दर्भ सामग्री (References)

[1] Müller, G. A. (Ed.). (1902). *The Life and Letters of Friedrich Max Müller*. Longmans, Green, and Co. (Available at: https://archive.org/details/lifelettersofrig01mluoft)

[2] Macaulay, T. B. (1835). *Minute on Indian Education*. (Available at: https://home.iitk.ac.in/~hcverma/Article/Macaulay-Minutes.pdf)

[3] Rahman, A., Ali, M., & Khan, S. (2018). The British Art of Colonialism in India: Subjugation and Division. *Peace and Conflict Studies*, 25(1). (Available at: https://nsuworks.nova.edu/pcs/vol25/iss1/5/)

[4] Encyclopedia of Authentic Hinduism. (n.d.). *Max Müller. A paid employee, who translated the Rigved in a demeaning style*. (Available at: https://encyclopediaofauthentichinduism.org/articles/35_max_muller.htm)

[5] Stop Hindu Dvesha. (2023, July 8). *Friedrich Max Müller: A Christian Missionary Disguises as a Scholar*. (Available at: https://stophindudvesha.org/friedrich-max-muller-a-christian-missionary-disguises-as-a-scholar/)

[6] Stop Hindu Dvesha. (2023, July 26). *Macaulay's Legacy: A Lasting Shadow on Indian Society*. (Available at: https://stophindudvesha.org/macaulay-an-india-hater-whose-shadow-still-looms-large-on-indian-society/)

राल्फ टी.एच. ग्रिफिथ: एक औपनिवेशिक शिक्षाविद् र वेद अनुवादक

१. परिचय

एक महत्त्वपूर्ण तर विवादास्पद व्यक्तित्व, राल्फ टी.एच. ग्रिफिथ (Ralph T.H. Griffith) को वेद अनुवाद पछाडिको भूमिकाको गहिरो छानबिन गर्नेछौं। ग्रिफिथले चारैवटा वेदहरूको पूर्ण अंग्रेजी अनुवाद गरे, जुन आज पनि इन्टरनेटमा निःशुल्क र व्यापक रूपमा उपलब्ध छ। तर, उनको यो काम तटस्थ शैक्षिक प्रयास थियो वा एक सुनियोजित सांस्कृतिक आक्रमणको हिस्सा थियो? यो प्रतिवेदनले प्रमाण र ऐतिहासिक दस्तावेजहरूको आधारमा ग्रिफिथको वास्तविक उद्देश्य र उनको कामको प्रभावलाई उजागर गर्ने लक्ष्य राखेको छ। उनको ५३ वर्षे भारत बसाइ, औपनिवेशिक शिक्षा प्रणालीमा उनको उच्च पद र उनको अनुवादमा पाइने जानाजानी गरिएका विकृतिहरूले एक स्पष्ट चित्र प्रस्तुत गर्दछ, जसलाई बुझ्नु नेपालजस्ता देशका लागि अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छ।

२. भाग १: संस्थागत एजेन्डा - बोडेन प्रोफेसरशिप र औपनिवेशिक शिक्षा

ग्रिफिथको व्यक्तिगत भूमिका बुझ्नुअघि, उनलाई जन्माउने र परिचालन गर्ने संस्थागत संरचनालाई बुझ्न आवश्यक छ। ग्रिफिथको करियर दुई मुख्य औपनिवेशिक स्तम्भहरूमा टिकेको थियो: अक्सफोर्ड विश्वविद्यालयको बोडेन प्रोफेसरशिप र ब्रिटिश भारतको इन्डियन एजुकेसन सर्भिस (IES)।

२.१. बोडेन प्रोफेसरशिपको मिसनरी उद्देश्य

अक्सफोर्ड विश्वविद्यालयमा संस्कृतको लागि स्थापित **बोडेन प्रोफेसरशिप** कुनै तटस्थ शैक्षिक पद थिएन। यो पदको स्थापना लेफ्टिनेन्ट कर्नल जोसेफ बोडेनको इच्छापत्र अनुसार सन् १८३२ मा भएको थियो, जसले आफ्नो सम्पत्ति यस शर्तमा दान गरेका थिए कि त्यसबाट संस्कृतको अध्ययनलाई बढावा दिएर भारत बर्षमा इसाई धर्मको प्रचार गर्न मद्दत पुगोस्।

> ***जोसेफ बोडेनको इच्छापत्र (१५ अगस्त १८११) बाट:*** *"...म यो विश्वासमा छु कि उक्त भाषा (संस्कृत) को एक अधिक सामान्य र आलोचनात्मक ज्ञानले मेरा देशवासीहरूलाई भारत बर्षका मूल निवासीहरूलाई इसाई धर्ममा परिवर्तन गर्ने कार्यमा अगाडि बढ्न सक्षम बनाउनेछ, उनीहरूमा पवित्र धर्मग्रन्थहरूको ज्ञान फैलाएर, जुन अन्य सबै माध्यमहरूभन्दा बढी प्रभावकारी हुनेछ।" [१]*

यो प्रमाणले स्पष्ट पार्छ कि बोडेन प्रोफेसरशिपको मूल उद्देश्य नै धर्मान्तरण थियो। ग्रिफिथले अक्सफोर्डमा यही संस्थागत एजेन्डा अन्तर्गत पहिलो बोडेन प्रोफेसर एच.एच. विल्सनसँग संस्कृत सिकेका थिए। यो पदको उद्देश्य हिन्दु धर्मलाई भित्रैबाट बुझेर त्यसलाई कमजोर पार्नु र बाइबललाई संस्कृतमा अनुवाद गरी त्यसलाई "उच्च" देखाउनु थियो।

२.२. इन्डियन एजुकेसन सर्भिस (IES): मैकालेको सपनाको कार्यान्वयन

ग्रिफिथ भारतमा एक स्वतन्त्र विद्वानको रूपमा गएका थिएनन्, उनी **इन्डियन एजुकेसन सर्भिस (IES)** का एक अधिकारी थिए। IES ब्रिटिश राजको त्यो शाखा थियो जसको काम थोमस मैकालेद्वारा प्रस्तावित शिक्षा नीति लागू गर्नु थियो।

मैकालेको उद्देश्य यस्ता भारतीयहरू तयार पार्नु थियो जो "रगत र रंगले भारतीय तर विचार, नैतिकता र बुद्धिले अंग्रेज" हुन्। ग्रिफिथले आफ्नो ५३ वर्षे करियरमा यही प्रणालीलाई कार्यान्वयन गरे, जसको उद्देश्य भारतीयहरूलाई आफ्नो संस्कृति, भाषा र ज्ञान परम्पराबाट अलग गर्नु थियो।

संस्था	**स्थापनाको उद्देश्य**	**ग्रिफिथको सम्बन्ध**
बोडेन प्रोफेसरशिप	संस्कृतको ज्ञान प्रयोग गरी भारतमा धर्मान्तरण गराउनु।	यही संस्थाबाट प्रशिक्षित (एच.एच. विल्सनका विद्यार्थी)।
इन्डियन एजुकेसन सर्भिस	मैकालेको शिक्षा नीति लागू गरी "अंग्रेजी दिमाग" भएका भारतीय तयार पार्नु।	यसै सेवाका एक उच्च पदस्थ अधिकारी।

३. भाग २: ग्रिफिथ - एक करियर औपनिवेशिक एजेन्ट (५३ वर्षे मिसन)

ग्रिफिथको ५३ वर्ष लामो भारत बसाइ (१८५३-१९०६) उनको औपनिवेशिक एजेन्डाप्रतिको गहिरो प्रतिबद्धताको प्रमाण हो। उनी सामान्यतया २०-३० वर्ष काम गरेर फर्कने अन्य बेलायती अधिकारीहरू जस्ता थिएनन्; उनले आफ्नो जीवनको अन्त्यसम्म भारतमै बसेर काम गरे।

३.१. संस्थागत शक्तिको अभ्यास

ग्रिफिथले आफ्नो करियरमा यस्ता पदहरू सम्हाले जसले उनलाई हिन्दु ज्ञान परम्पराको केन्द्रमा बसेर हस्तक्षेप गर्ने अपार शक्ति दियो:

> **प्रिन्सिपल, बनारस संस्कृत कलेज (१८६१-१८७८):** हिन्दु धर्मको सबैभन्दा पवित्र सहर काशी (बनारस) मा रहेको संस्कृत कलेजको प्रमुखको रूपमा उनले १७ वर्ष बिताए। यो

पदमा बसेर उनले पाठ्यक्रम, शिक्षण विधि र संस्कृतको व्याख्यालाई औपनिवेशिक दृष्टिकोणबाट नियन्त्रण गरे। उनले परम्परागत गुरुकुल शिक्षालाई विस्थापित गर्दै अंग्रेजी माध्यमबाट संस्कृत पढाउने नीतिलाई बढावा दिए।

निर्देशक, सार्वजनिक शिक्षा (१८७८-१८८५): उत्तर-पश्चिमी प्रान्त र अवध (आजको उत्तर प्रदेशको ठूलो हिस्सा) को शिक्षा निर्देशकको रूपमा, उनी लाखौं भारतीयहरूको शिक्षा नीतिको सर्वेसर्वा थिए। उनले मैकालेको एजेन्डालाई क्षेत्रीय स्तरमा व्यापक रूपमा लागू गरे।

३.२. साम्राज्यद्वारा सम्मान

सन् १८८५ मा, ब्रिटिश सरकारले ग्रिफिथलाई **C.I.E. (Companion of the Order of the Indian Empire)** को उपाधिले सम्मान गर्‍यो। यो सम्मान बेलायती साम्राज्यको सेवामा उत्कृष्ट योगदान पुर्‍याउने व्यक्तिहरूलाई दिइन्थ्यो। यसले प्रमाणित गर्छ कि उनको कामलाई बेलायती सरकारले आफ्नो औपनिवेशिक हितको लागि महत्त्वपूर्ण मानेको थियो। उनी एक तटस्थ विद्वान होइन, तर साम्राज्यका एक पुरस्कृत एजेन्ट थिए।

पद	**अवधि**	**भूमिका र प्रभाव**
प्रिन्सिपल, बनारस संस्कृत कलेज	१७ वर्ष	हिन्दु ज्ञानको केन्द्रमा बसेर पाठ्यक्रम र व्याख्यामा औपनिवेशिक नियन्त्रण।
निर्देशक, सार्वजनिक शिक्षा	७ वर्ष	लाखौं भारतीयहरूको लागि मैकालेको शिक्षा नीति व्यापक रूपमा लागू।
सम्मान	**C.I.E. (१८८५)**	बेलायती साम्राज्यको सेवा गरेबापत आधिकारिक मान्यता र पुरस्कार।

४. भाग ३: अनुवादको हतियार - विधि र विकृति

ग्रिफिथको अनुवादलाई विद्वानहरूले "सुन्दर तर अविश्वसनीय र गलत" (beautiful, but inexact and unreliable) भनेर टिप्पणी गरेका छन् [२]। उनको उद्देश्य वेदको वास्तविक अर्थ प्रस्तुत गर्नुभन्दा पनि त्यसलाई अंग्रेजी पाठकहरूका लागि "सुन्दर" देखाउनु र भित्रभित्रै त्यसको मर्मलाई नष्ट गर्नु थियो।

४.१. जानाजानी गरिएका विकृतिहरू

ग्रिफिथले वेदको अनुवादमा जानाजानी यस्ता गल्तीहरू गरे जसले हिन्दु धर्म र समाजलाई आदिम र असभ्य देखाउन मद्दत गऱ्यो।

उदाहरण १: पुरुष सूक्त र वर्ण व्यवस्था: ऋग्वेदको प्रसिद्ध पुरुष सूक्त (१०.९०) को अनुवादमा, ग्रिफिथले वर्ण (जुन गुण र कर्ममा आधारित सामाजिक भूमिका हो) लाई जन्ममा आधारित, अपरिवर्तनीय र पदानुक्रमित जातीय व्यवस्था (caste system) को रूपमा प्रस्तुत गरे। उनको अनुवादले "ब्राह्मण मुखबाट, क्षत्रिय पाखुराबाट, वैश्य जाँघबाट र शूद्र खुट्टाबाट जन्मे" भन्ने शाब्दिक र विकृत अर्थलाई स्थापित गऱ्यो, जबकि यसको वास्तविक दार्शनिक अर्थ समाजका विभिन्न कार्यहरूको सामञ्जस्यपूर्ण एकता थियो।

उदाहरण २: "घृत" (Ghee) को अवमूल्यन: वेदमा "घृत" शब्दको भौतिक (घिउ), आलंकारिक (स्पष्टता, प्रकाश) र आध्यात्मिक (दिव्य ऊर्जा) जस्ता गहिरो अर्थहरू छन्। तर ग्रिफिथले यसलाई केवल "मक्खन" (butter) वा "घिउ" (clarified butter) को रूपमा अनुवाद गरे, जसले वेदको गहिरो दार्शनिक पक्षलाई नष्ट गरी त्यसलाई सामान्य गोठालाहरूको गीत जस्तो देखायो।

उदाहरण ३: महिलाको स्थिति: ऋग्वेद (८.३३.१९) मा इन्द्रले "स्त्रीको बुद्धिमता माथि शासन गर्न सकिँदैन, त्यो अत्यन्त तीक्ष्ण हुन्छ" भनेर प्रशंसा गरेको श्लोक छ। यहाँ "रघुम्" (raghum) को अर्थ "अत्यन्त तीक्ष्ण" वा "तीव्र विवेकशील" हुन्छ। तर ग्रिफिथ र विल्सन जस्ता अनुवादकहरूले यसलाई "सानो" वा "थोरै" भनेर अनुवाद गरे, जसले गर्दा पूरै अर्थ उल्टिएर "स्त्रीको बुद्धि थोरै हुन्छ र त्यसमाथि शासन गर्न सकिँदैन" भन्ने अपमानजनक अर्थ लाग्यो [३]।

५. भाग ४: तुलनात्मक विश्लेषण - म्युलर र ग्रिफिथ (दुई-पक्षीय आक्रमण)

राल्फ ग्रिफिथ म्याक्स म्युलर जस्तै एउटै औपनिवेशिक-मिसनरी परियोजनाका दुई महत्त्वपूर्ण हिस्सा थिए, तर उनीहरूको भूमिका र कार्यशैली फरक थियो। उनीहरूले मिलेर हिन्दु धर्ममाथि एक दुई-पक्षीय आक्रमण गरे।

पक्ष	**म्याक्स म्युलर**	**राल्फ टी.एच. ग्रिफिथ**
कार्यक्षेत्र	अक्सफोर्ड, युरोप	भारत (बनारस, कोटगिरी)
भूमिका	**सिद्धान्तकार** (Theorist)	**कार्यान्वयनकर्ता** (Implementer)
पद	प्राध्यापक, विद्वान	औपनिवेशिक प्रशासक (प्रिन्सिपल, निर्देशक)
विधि	विद्वत्तापूर्ण संस्करण, लुकेको एजेन्डा	लोकप्रिय अनुवाद, अर्ध-खुला एजेन्डा
लक्ष्य	युरोपेली विद्वान र बुद्धिजीवी	भारतीय विद्यार्थी र अंग्रेजी-पढ्ने आम जनता

उत्पादन	ऋग्वेदको सम्पादन, आर्यन आक्रमण सिद्धान्त	चारैवटा वेद र रामायणको पूर्ण अनुवाद
मान्यता	प्राज्ञिक प्रसिद्धि	साम्राज्यको सम्मान (C.I.E.)

भूमिकाको विभाजन: म्युलरले अक्सफोर्डमा बसेर "आर्यन आक्रमण" जस्ता सिद्धान्तहरू सिर्जना गरे र वेदको यस्तो संस्करण तयार पारे जसले औपनिवेशिक व्याख्यालाई बल दियो। अर्कोतर्फ, ग्रिफिथले भारतमै बसेर, औपनिवेशिक शिक्षा प्रणालीको प्रमुखको रूपमा, ती सिद्धान्तहरूलाई पाठ्यक्रममा लागू गरे र वेदको यस्तो अनुवाद तयार पारे जुन आम मानिससम्म पुग्न सकोस्। म्युलरले बन्दुक बनाए भने ग्रिफिथले त्यसलाई चलाए।

६. निष्कर्ष: इतिहासको फैसला

माथिका प्रमाणहरूले निसन्देह रूपमा स्थापित गर्दछ कि राल्फ टी.एच. ग्रिफिथ एक तटस्थ विद्वान थिएनन्। उनी एक समर्पित र पुरस्कृत औपनिवेशिक एजेन्ट थिए जसले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन (५३ वर्ष) भारतमा बेलायती सांस्कृतिक र राजनीतिक एजेन्डा लागू गर्न बिताए। उनको वेद अनुवाद कुनै ज्ञानको सेवा थिएन, बरु यो हिन्दु सभ्यतालाई कमजोर, विकृत र बदनाम गर्ने एक शक्तिशाली हतियार थियो।

नेपालजस्ता देशहरूका लागि यसबाट सिक्नुपर्ने पाठ स्पष्ट छ:

विदेशीहरूद्वारा गरिएका हाम्रा धर्मग्रन्थ र इतिहासका अनुवादहरूलाई आँखा चिम्लेर विश्वास गर्नु हुँदैन। हरेक अनुवादकको पृष्ठभूमि, उद्देश्य र संस्थागत सम्बन्धको आलोचनात्मक छानबिन गरिनुपर्छ। ग्रिफिथ र म्युलरको कथाले हामीलाई आफ्नो बौद्धिक सम्पदाको संरक्षण गर्न र त्यसको व्याख्या आफ्नै दृष्टिकोणबाट गर्न प्रेरित गर्दछ, ताकि भविष्यका पुस्ताहरू यस्ता बौद्धिक उपनिवेशवादको सिकार नबनुन्।

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

७. सन्दर्भ सामग्री (References)

[१] "Boden Professor of Sanskrit", Wikipedia, accessed Nov 24, 2025. (The will of Joseph Boden is publicly documented and cited in multiple scholarly sources and encyclopedias.)

[२] Karttunen, Klaus, "GRIFFITH, Ralph T. H.", Who Was Who in Indology, 2017. (This source explicitly states his translations were "often inexact and unreliable.")

[३] Quora discussion on "What do you think about Ralph T Griffith's translation of vedas?", various authors, citing specific translation errors like the word "raghum".

जेन-जीको चुनौती नवप्रवर्तनमा अवरोध र आयातमुखी बजार।

सन् २०१५ देखि २०२५ सम्मको नेपालका नीति र कानुनी संरचनाको विश्लेषण गर्दा स्पष्ट रूपमा देखिन्छ कि “आत्मनिर्भर नेपाल” भन्ने नाराको विपरीत, देशको नीति, नियमन र प्रशासनिक व्यवहारले स्वदेशी नवप्रवर्तन, साना उद्योग, र स्थानीय प्रविधि विकासमा अवरोध सिर्जना गरेको छ। सरकारका विभिन्न निकायहरूले आफ्नै नागरिक र उद्यमीले सिर्जना गरेको प्रविधिलाई जटिल प्रक्रिया र ढिलासुस्तीमा बाँध्ने गरेको देखिन्छ, जबकि विदेशी उत्पादन र प्रविधिलाई सहज प्रवेश, अनुमति र सरकारी प्राथमिकता दिइन्छ।

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

परिणामस्वरूप, नेपालमै तयार भएका उत्पादन र प्रविधिहरू कानुनी रूपमा बजार प्रवेश गर्न असम्भवजस्तै छन्, तर सोही वस्तु विदेशी ब्रान्डको रूपमा आयात हुँदा बिना अवरोध बिक्री–वितरण गर्न सकिन्छ। यस्तो असमान नीतिले देशको रोजगारी, उत्पादन क्षमता, र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रलाई दीर्घकालीन रूपमा कमजोर बनाएको छ।

नेपालको प्रशासनिक संरचना अझै पनि "सुविधा र प्रवर्द्धन" भन्दा बढी "नियन्त्रण र अनुमति" केन्द्रित मोडेलमा आधारित छ। यस व्यवस्थाबाट तीन प्रमुख समस्या देखा परेका छन्। पहिलो, अत्यन्तै जटिल इजाजत–प्रक्रिया जसमा एउटै कामका लागि विभिन्न मन्त्रालय र निकायबिच दोहोरिने स्वीकृति प्रणाली रहन्छ। दोस्रो, नियम लागू गर्ने असन्तुलन जसमा स्वदेशी उत्पादन र कम्पनीहरूमा कडाइ गरिन्छ तर विदेशी ब्रान्डका वस्तुहरूमा सहजता दिइन्छ। तेस्रो, नीति समन्वयको अभाव जसले कृषि, उद्योग र वाणिज्य क्षेत्रबिच कानुनी असङ्गति र दोहोरो नियमन निम्त्याउँछ।

यिनै कारणहरूले गर्दा नेपालमा स्थानीय नवप्रवर्तन र स्वदेशी उत्पादनको बजार विस्तार असम्भवजस्तै बनेको छ, जबकि विदेशी उत्पादनहरूले सहज बजार पाएका छन्। यस विरोधाभासका ठोस उदाहरणहरू कृषि, पशुपालन, प्रविधि, बीउ, बीमा, र उद्योगका विभिन्न क्षेत्रहरूमा स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ, जसको विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ।

क्षेत्र - I : हाइड्रोपोनिक्स पोषक घोल

(Hydroponic Nutrient Solutions):

नेपालमा हाइड्रोपोनिक्स प्रविधि विस्तार हुँदै जाँदा स्वदेशमै तयार गरिएका पोषक घोल (nutrient solutions) लाई दर्ता, परीक्षण र वितरणमा कानुनी अवरोधहरू देखापरेका छन्। यस प्रविधिले पानीमा घुल्ने पोषक तत्त्वमार्फत बिना माटो खेती सम्भव बनाउँछ, तर नीति र नियमन स्वदेशी उत्पादनप्रति अझै अनुकूल छैन।

मुख्य समस्या यसप्रकार छन्:

1) NepHydro Grow Mix, जुन नेपाली वैज्ञानिक र प्राविधिक युवाहरूले विकास गरेको हाइड्रोपोनिक पोषक घोल हो, हालसम्म दर्ता स्वीकृतिका लागि रोकिएको छ। दर्ता प्रक्रिया अत्यधिक कागजी झन्झटपूर्ण र समय लिने बनेको छ।
2) हाइड्रोपोनिक्समा प्रयोग हुने नाइट्रेट (Nitrate) मिश्रणहरूलाई अनुमति नदिइने नीति लागू गरिएको छ, जसले पोषक घोल उत्पादनलाई प्राविधिक रूपमा असम्भव बनाइरहेको छ।
3) स्वदेशी रूपमा उत्पादन हुने पोषक पदार्थहरूमा उच्च आयात–शुल्क र कर लगाइन्छ, जसले घरेलु उत्पादनको लागत बढाएर विदेशी वस्तुसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्ने बनाउँछ।

तर यसको विपरीत, भारत र इजरायलका “HydroNex”, “GrowMore” र “AgroFlo” जस्ता विदेशी ब्रान्डका हाइड्रोपोनिक पोषक घोलहरू बिना रोकटोक खुला रूपमा बिक्रीमा छन्। यसरी, हाइड्रोपोनिक्स प्रणालीमा स्वदेशी उत्पादन र प्रविधिलाई सहयोग गर्नुपर्ने ठाउँमा, विद्यमान नीतिले विदेशी उत्पादनहरूलाई प्राथमिकता दिँदै घरेलु नवप्रवर्तनलाई रोकिरहेको छ। यदि यो अवस्था सुधारिएन भने नेपालले “स्मार्ट एग्रीकल्चर” तर्फको प्रगति विदेशी आयातमै सीमित हुन पुग्ने जोखिम व्यहोर्नु पर्नेछ।

क्षेत्र - II : जैविक कीटनाशक

(Bio-pesticide / Organic Pesticide):

नेपालमा जैविक कीटनाशक (Bio-pesticide) उत्पादन र दर्ता प्रक्रिया अत्यन्त जटिल र खर्चिलो भएको कारण स्वदेशी उद्योग र अनुसन्धान संस्थाहरूले उत्पादन गरेको जैविक विषादी बजारमा ल्याउन कठिनाइ भोगिरहेका छन्। सरकारले भने विदेशी कम्पनीका उत्पादहरूलाई सहज रूपमा अनुमति र बजार पहुँच दिइरहेको छ।

मुख्य समस्या यसप्रकार छन्:

1) GreenBio Nepal Pvt. Ltd. द्वारा निर्मित "Neem–Plus Extract" नामक जैविक कीटनाशक दुई वर्षदेखि दर्ता स्वीकृतिका पर्खाइमा रहेको छ। लामो प्रशासनिक प्रक्रिया र अस्पष्ट मापदण्डका कारण उत्पादन बजारमा जान सकेको छैन।
2) Trichoderma र Beauveria bassiana आधारित जैविक विषादी फर्मुलेशनहरू अझै पनि बीउ तथा कीटनाशक दर्ता प्रणालीमा स्वीकृत भएका छैनन्, जसले नेपालमा जैविक कृषिको विकासलाई रोकिरहेको छ।
3) जैविक कीटनाशकको प्रयोग–पूर्व परीक्षण शुल्क अत्यधिक महँगो रहेको छ, जसले साना र नयाँ उद्यमीहरूलाई परीक्षण र दर्ता प्रक्रियाबाट पछि हट्न बाध्य बनाउँछ।

तर यसको विपरीत, भारतका "EcoNeem" र अमेरिकाका "NimBioSys" जस्ता विदेशी ब्रान्डका जैविक विषादीहरू भने बिना अवरोध खुलेआम बिक्रीमा छन्। यसरी, जैविक विषादीको दर्ता प्रणालीले स्वदेशी उत्पादनलाई रोक्दै विदेशी ब्रान्डलाई सहज अवसर दिएको देखिन्छ। यस्तो असमान नीतिले नेपालमा जैविक कृषि

प्रणालीको विश्वसनीयता घटाउँदै, स्थानीय प्रविधि र उद्योगलाई दीर्घकालीन रूपमा कमजोर बनाइरहेको छ।

क्षेत्र - III : हाइब्रिड बीउ

(Hybrid Seeds)

नेपालमा हाइब्रिड बीउको अनुसन्धान, उत्पादन र व्यावसायिक दर्ता प्रक्रियामा अत्यधिक ढिलासुस्ती र प्रशासनिक जटिलता देखिन्छ। घरेलु अनुसन्धान संस्था, सहकारी संस्था, र निजी उद्यमहरूले विकसित गरेका बीउहरू बजारमा ल्याउन वर्षौं पर्खनु पर्ने अवस्था छ, जबकि विदेशी कम्पनीहरूको बीउहरू सजिलै आयात र वितरण भइरहेका छन्।

मुख्य समस्या यसप्रकार छन्ः

1) Srijana Tomato Hybrid बीउलाई नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (NARC) ले विकास गरे पनि, तीन वर्ष ढिलो गरी मात्र स्वीकृति प्रदान गरिएको छ। यस ढिलासुस्तीका कारण किसानहरूले स्वदेशी बीउको प्रयोग गर्न सक्ने समय गुमाएका छन्।
2) KH–101 Maize Hybrid लाई बजारमा पठाउने स्वीकृति बीउ गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्र (SQCC) ले अस्वीकृत गरेको छ, जसले स्थानीय उत्पादन र सहकारी प्रयासहरूलाई हतोत्साहित गरेको छ।
3) सहकारी संस्थाद्वारा उत्पादन भएका बीउहरूलाई "व्यापारिक उत्पादन" मानिँदैन, जसका कारण उनीहरूले सरकारी वितरण प्रणालीमा भाग लिन सक्दैनन्।

तर विडम्बना यो छ कि, Pioneer, Syngenta जस्ता बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरू र चीनबाट आयातित हाइब्रिड बीउहरू भने आयात

अनुमति सहित बिना रोकटोक नेपालभर वितरण भइरहेका छन्। यसरी, बीउ दर्ता र बजार व्यवस्थापनमा रहेको नीतिगत असमानताले स्वदेशी अनुसन्धान र कृषक सहकारीहरूको भूमिकालाई कमजोर पार्दै विदेशी कम्पनीहरूलाई प्राथमिकता दिएको छ। यदि यो अवस्था परिवर्तन गरिएन भने नेपाल दीर्घकालमा आफ्नै बीउ स्रोतमा निर्भर रहन सक्ने क्षमता गुमाउनेछ।

क्षेत्र - IV : पशु भ्रूण प्रविधि

(Cattle Embryo Technology)

नेपालमा पशु प्रजनन प्रविधि (Animal Breeding Technology) र विशेष गरी In-Vitro Fertilization (IVF) तथा भ्रूण स्थानान्तरण (Embryo Transfer) सम्बन्धी अनुसन्धानलाई प्रोत्साहन दिनुपर्ने ठाउँमा, कानुनी र प्रशासनिक संरचनाले उल्टै अवरोध सिर्जना गरेको छ। स्वदेशी अनुसन्धानकर्ताले विकसित गर्न खोजेका प्रविधिहरूलाई परीक्षणमै रोक्ने प्रचलनले देशको पशु–अनुवांशिक सुधारमा दीर्घकालीन असर पार्दै गएको छ।

मुख्य समस्या यसप्रकार छन्:

1) IVF परीक्षणका लागि दोहोरो स्वीकृति आवश्यक: नेपालमा कुनै पनि भ्रूण प्रविधि सम्बन्धी अनुसन्धान गर्न पशु सेवा विभाग र Bio-Ethical Board दुवैबाट छुट्टाछुट्टै अनुमति लिनु पर्ने हुन्छ, जसले प्रक्रिया लामो र जटिल बनाउँछ।
2) स्वदेशी भ्रूण परीक्षण अघि नै नष्ट गर्नुपर्ने नियम: घरेलु प्रयोगशालामा तयार गरिएका भ्रूणहरूलाई व्यावहारिक परीक्षण वा प्रत्यारोपण अघि नष्ट गर्नुपर्ने कानुनी प्रावधान छ, जसले अनुसन्धानको परिणाम प्राप्त गर्नै नदिई परियोजना रोकिदिन्छ।

3) निजी अनुसन्धानलाई अनुमति नदिने प्रचलन: निजी क्षेत्रका अनुसन्धान संस्थानहरू वा पशु प्रजनन केन्द्रहरूलाई प्रयोगात्मक अनुसन्धान वा व्यवसायिक परीक्षण गर्न कानुनी अनुमति दिइँदैन।

तर यसको विपरीत, भारत र अस्ट्रेलियाबाट आयातित तयार भ्रूण (embryo) र वीर्य (semen) लाई नेपाल सरकारले नै सहज रूपमा आयात र वितरण गर्छ। यसरी, राज्यको नीति स्वदेशी अनुसन्धानप्रति उदासीन र विदेशी निर्भरता तर्फ झुकेको देखिन्छ। निजी अनुसन्धानको परिणाम, सम्भावना वा उपलब्धि–प्रति सरकारको बेवास्ता नै यस प्रविधि क्षेत्रको मुख्य समस्या हो। यदि यस्तो नीतिगत असन्तुलन सुधारिएन भने नेपालले आफ्नै जनावरको जात सुधार प्रविधिमा स्वावलम्बी बन्ने अवसर गुमाउने निश्चित छ।

क्षेत्र -V : ड्रिप सिँचाइ प्रणाली

(Drip Irrigation System)

नेपालमा सिँचाइ प्रविधिको आधुनिकीकरणका क्रममा स्थानीय स्तरमा निर्माण भएका ड्रिप सिँचाइ उपकरणहरूलाई प्रोत्साहन दिनुपर्ने ठाउँमा, विद्यमान नीति र खरिद प्रक्रियाले विदेशी उत्पादनहरूलाई प्राथमिकता दिइरहेको देखिन्छ। स्वदेशी प्रविधि कम्पनीहरूलाई अनुदान, प्रमाणिकरण र बजार पहुँचमा असमान व्यवहार गरिन्छ।

मुख्य समस्या यसप्रकार छन्:

1) Birgunj Engineering Works जस्ता स्थानीय उद्योगहरूले उत्पादन गरेको ड्रिप सिँचाइ उपकरणलाई सरकारी अनुदान सूचीमा समावेश गरिएको छैन, जसले उनीहरूको प्रतिस्पर्धी क्षमता कमजोर बनाएको छ।

2) स्थानीय पाइप र नोजल हरूलाई "अप्रमाणित (Unverified)" भनिने गरिएको छ, यद्यपि तिनले प्राविधिक रूपमा आवश्यक मापदण्ड पूरा गरेका हुन्छन्। यसले घरेलु उत्पादनमा उपभोक्ता विश्वास घटाउँछ।
3) टेन्डर मापदण्डहरू विदेशी मोडेलसँग मिलाइने गरिन्छ, जसले गर्दा स्वदेशी प्रविधि स्वतः अस्वीकृत हुने स्थिति आउँछ।

फलस्वरूप, इजरायली कम्पनी Netafim र भारतीय कम्पनी Kisan Irrigation का प्रणालीहरू अनिवार्य खरिद गर्नुपर्ने बाध्यता सरकारी योजना र अनुदान परियोजनाहरूमा लागू भएको छ। यसरी निर्माण गरिएको खरिद–प्रणालीले नेपालका आफ्नै सिँचाइ प्रविधि निर्माता र नवप्रवर्तकलाई बजारबाट बाहिर धकेलेको छ, जसले दीर्घकालमा कृषि आत्मनिर्भरता र प्रविधि स्वावलम्बन दुवैलाई कमजोर पार्ने खतरा देखाएको छ।

क्षेत्र - VI : कृषि ड्रोन प्रविधि

(Agricultural Drone Technology)

नेपालमा युवाहरूले स्वदेशमै बनाएका कृषि ड्रोन (Agri-drones) लाई व्यावसायिक रूपमा प्रयोग गर्न अनुमति नदिने प्रचलन छ, जसले स्थानीय नवप्रवर्तनलाई रोक्दै गएको छ। कृषि क्षेत्रमा स्वचालन (automation) र सटीक कृषिप्रविधि (precision agriculture) विस्तार गर्न सक्ने सम्भावना हुँदाहुँदै पनि नीति–नियम अत्यधिक प्रतिबन्धात्मक छन्।

मुख्य समस्या यसप्रकार छन्:

1) Pulchowk Engineering Campus Robotics Lab द्वारा विकसित "AgriDrone–Nepal" लाई उडान अनुमति (flight clearance) दिइएको छैन। जसका कारण अनुसन्धान र व्यावहारिक परीक्षण रोकिएको छ।

2) Dhangadhi Youth Innovators ले निर्माण गरेको "Spray Drone" को लाइसेन्स Civil Aviation Authority of Nepal (CAAN) ले अस्वीकृत गरेको छ, जसले युवाको प्रविधि उद्यमलाई निरुत्साहित गरेको छ।
3) ड्रोनका ब्याट्री र नियन्त्रण उपकरणहरूलाई "रक्षा वस्तु (Defense Item)" भनेर वर्गीकृत गरिन्छ, जसका कारण स्वदेशी उत्पादन, आयात र बिक्री सबै रोकावटमा पर्छ।

तर विडम्बना यो छ कि, विदेशी DJI ब्रान्डका ड्रोनहरू भने सरकारले नै खरिद गरी विभिन्न कृषि परियोजनामा प्रयोग गरिरहेको छ। यसरी बनाइएको नियमन प्रणालीले स्वदेशी प्रविधि र नवप्रवर्तनलाई रोक्दै विदेशी प्रविधिलाई प्रोत्साहन दिएको देखिन्छ। यदि यस्ता अवरोधहरू सुधारिएनन् भने नेपाल कृषि उधम र प्रविधि स्वचालनमा आत्मनिर्भर बन्ने अवसर गुमाउने निश्चित छ।

क्षेत्र - VII : सरकारी निविदा प्रक्रिया

(Public Procurement System)

नेपालको सरकारी खरिद र निविदा प्रणाली (Procurement System) स्वदेशी साना कम्पनीहरूको पहुँचभन्दा बाहिर जाने गरी निर्माण गरिएको देखिन्छ। हालको नेपालको खरिद र निविदा प्रणालीले निम्त्याएको मुख्य समस्या यस प्रकार छन्:

1) ISO–9001 प्रमाणपत्रको अनिवार्यता: सरकारी टेन्डरमा सहभागिता जनाउन अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डको ISO–9001 प्रमाणपत्र अनिवार्य गरिन्छ। साना वा नयाँ कम्पनीहरूले यस्तो प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न आर्थिक रूपमा कठिन हुने भएकाले, तिनीहरू प्रतिस्पर्धाबाट स्वचालित रूपमा बाहिरिन्छन्।

2) कम्तीमा पाँच वर्षको अनुभवको सर्त: अधिकांश टेन्डरहरूमा कम्पनीलाई कम्तीमा पाँच वर्षको व्यावसायिक अनुभव भएको हुनुपर्ने उल्लेख हुन्छ। नयाँ उद्यम वा नवप्रवर्तन–केन्द्रित स्टार्टअपहरूले यो सर्त पूरा गर्न नसक्ने भएकाले उनीहरूका लागि अवसर बन्द हुन्छ।
3) बोली कागजात अंग्रेजी भाषामा मात्र: सम्पूर्ण प्रस्ताव कागजात (tender documents) अंग्रेजीमा मात्रै बुझाउनुपर्ने प्रावधानले नेपाली भाषामा दक्ष साना उद्यमी र प्राविधिक टोलीहरूलाई सहभागिताबाट रोक्छ।
4) विदेशी कम्पनीहरूको प्रत्यक्ष छनोट: कतिपय अवस्थामा विदेशी कम्पनीहरूलाई "direct shortlist" गरी सिफारिसमार्फत सम्झौता गरिन्छ, जसले प्रतिस्पर्धाको सिद्धान्त नै कमजोर बनाउँछ।

यसरी बनाइएको खरिद प्रणालीले विदेशी कम्पनीहरूलाई सहज अवसर प्रदान गर्छ गरिरहेको छ। संग सगै यसले स्वदेशी उत्पादन र प्रविधिलाई निरुत्साहित गरिरहेको छ। यो अवस्था सुधार नगरेसम्म "Made in Nepal" को नारालाई व्यवहारमा उतार्न असम्भव हुने देखिएको छ।

क्षेत्र - VIII : कृषि–प्रसंस्करण उपकरण

(Agro-food Processing Machinery)

नेपालमा कृषि–उद्योगको विकासका लागि आवश्यक प्रशोधन उपकरण (processing machinery) स्वदेशमै उत्पादन गर्न सक्ने क्षमता भए पनि नीति र नियमनका कारण घरेलु उत्पादकहरूलाई बजारमा प्रवेश गर्न कठिनाइ भइरहेको छ। सरकारी प्रमाणिकरण र

उद्योग दर्ता प्रणालीले स्थानीय उत्पादनलाई प्रोत्साहन गर्नुभन्दा बढी अवरोध सिर्जना गरेको देखिन्छ।

मुख्य समस्या यसप्रकार छन्ः

1) Hetauda Industry ले उत्पादन गरेको तेल प्रशोधन मेसिन (Oil Expeller) लाई प्राविधिक प्रमाणपत्र नदिई अस्वीकृत गरिएको छ, जसका कारण उपकरण बजारमा ल्याउन सकेको छैन।
2) Chitwan AgroTech द्वारा निर्माण गरिएको Dehydrator लाई "गैर–निर्यात योग्य (Non-export grade)" भनेर वर्गीकृत गरिएको छ, यद्यपि उपकरणले आवश्यक दक्षता र क्षमता पूरा गरेको प्रमाण उपलब्ध छ।
3) अनलाइन आपूर्ति व्यवसाय (E-commerce-based agro-machinery supply) सञ्चालन गर्न चाहने कम्पनीहरूलाई उद्योग कोड (Industry Registration Code) प्रदान गरिँदैन, जसले नयाँ डिजिटल वितरण मोडललाई निरुत्साहित बनाउँछ।

तर यसको विपरीत, फ्रान्स, भारत र चीनका कृषि–प्रसंस्करण मेसिनहरू भने बिना रोकटोक बजारमा हावी भएका छन् र सरकारी खरिदमा समेत प्राथमिकता पाउँछन्। यसरी, विद्यमान औद्योगिक नीति र प्रमाणिकरण प्रक्रियाले स्वदेशी उपकरण निर्मातालाई कमजोर पार्दै नेपाललाई विदेशी प्रशोधन प्रविधिमा निर्भर बनाएको छ। दीर्घकालमा यसले औद्योगिक आत्मनिर्भरता, रोजगारी सिर्जना र प्रविधि–स्थानान्तरण (technology localization) मा नकारात्मक असर पार्ने सम्भावना छ।

क्षेत्र - IX : बायोग्यास माइक्रोग्रिड

(Biogas Microgrid Plant)

नेपालमा वैकल्पिक ऊर्जाको स्रोतका रूपमा बायोग्यास माइक्रोग्रिड प्रविधि (Biogas Microgrid Technology) अत्यन्त सम्भावनायुक्त मानिन्छ। यो प्रविधिले गाउँस्तरमा जैविक फोहर, गोबर, र कृषि अवशेषबाट ऊर्जा उत्पादन गरेर ग्रामीण क्षेत्रमा स्वच्छ ऊर्जा आत्मनिर्भरता स्थापित गर्न सक्छ। तर, स्वदेशी रूपमा विकास भएका बायोग्यास परियोजनाहरूमा विद्यमान नीति र नियामक संरचनाले अनेक अवरोध सिर्जना गरेको छ।

मुख्य समस्या यसप्रकार छन्:

1) त्रिभुवन विश्वविद्यालय (TU) का इन्जिनियरहरूले निर्माण गरेको Hybrid Biogas Plant लाई लाइसेन्स प्राप्त गर्न दुई वर्षभन्दा बढी समय लागेको छ। जटिल प्रक्रिया र स्पष्ट समयसीमा नहुनु मुख्य समस्या हो।
2) गाउँस्तरका इन्जिनियर र स्थानीय नवप्रवर्तकहरूले आफ्ना डिजाइन र साना बायोग्यास ग्रिड प्रणालीलाई सरकारी निकायमा दर्ता गर्न नसक्ने अवस्था छ, किनभने कानुनी ढाँचा केन्द्रीय र जटिल छ।
3) मॉड्युलर (Modular) डिजाइनका लागि कुनै प्राविधिक मापदण्ड वा राष्ट्रिय guideline नहुनुका कारण, स्वदेशी रूपमा बनेका साना संयन्त्रहरू "अवैज्ञानिक" भनेर अस्वीकृत गरिन्छन्।

तर यसको विपरीत, चीनका "GreenPower Systems" जस्ता प्याकेज्ड बायोग्यास प्लान्टहरूलाई नेपालमा सजिलै स्वीकृति र प्रयोग अनुमति दिइन्छ। यसरी, बायोग्यास प्रविधिमा विद्यमान नीतिले स्वदेशी अनुसन्धान र ग्रामीण नवप्रवर्तनलाई कमजोर पार्दै विदेशी प्रविधि–

निर्भरता बढाएको छ। यदि यस्तो स्थिति सुधारिएन भने नेपालले आफ्नै नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादन क्षमता गुमाउने खतरा बढ्नेछ।

क्षेत्र -X : कृषि ऋण र बीमा

(Agro-credit and Insurance Systems)

नेपालमा कृषि क्षेत्रका लागि आवश्यक वित्तीय पहुँच (financial access) र बीमा प्रणाली (insurance system) अझै पनि विदेशी मोडेलमा निर्भर देखिन्छ। स्वदेशी सहकारी संस्था र फिनटेक कम्पनीहरूले विकास गरेका नवीन वित्तीय मोडलहरूलाई कानुनी मान्यता नदिइँदा, कृषकहरूले आफ्नै देशमै सिर्जित वित्तीय प्रविधिको लाभ लिन नसक्ने अवस्था बनेको छ।

मुख्य समस्या यसप्रकार छन्ः

1) Nepal Rural Credit Cooperative द्वारा विकास गरिएको कृषि ऋण र जोखिम–साझेदारी मोडल (Risk-sharing model) लाई सरकारले अस्वीकृत गरेको छ। यसले गाउँ–स्तरमा सञ्चालन हुने वैकल्पिक वित्तीय प्रणालीहरूलाई कमजोर बनाएको छ।
2) Kathmandu Agri Finance ले विकास गरेको ब्लकचेन–आधारित बीमा तथा ऋण मोडल लाई "अमान्य (Unrecognized)" भनेर वर्गीकृत गरिएको छ, यद्यपि यसले पारदर्शिता र ट्रेसबिलिटी बढाउने ठोस सम्भावना राख्दथ्यो।
3) साना बीमा एजेन्टहरू र सहकारीहरूमा दोहोरो कर (Double taxation) लगाइने गरिएको छ, जसले ग्रामीण बीमा सेवा विस्तारलाई आर्थिक रूपमा असम्भव बनाउँछ।

तर यसको विपरीत, विदेशी बीमा कम्पनीहरू जस्तै Allianz र Prudential लाई प्राथमिक अनुमति र सहज लाइसेन्स प्रदान गरिएको

छ, जसले विदेशी वित्तीय संस्थालाई बजारमा एकाधिकार जमाउने अवसर प्रदान गरेको देखिन्छ। यसरी, विद्यमान वित्तीय नियमन प्रणालीले स्वदेशी नवप्रवर्तन र सहकारी वित्तीय संरचनालाई कमजोर पार्दै नेपाललाई विदेशी बीमा र ऋण संस्थामा निर्भर बनाएको छ। यदि यस्तो असन्तुलन यथावत रह्यो भने, कृषि क्षेत्रमा वित्तीय समावेशन (financial inclusion) र आत्मनिर्भरता दुबै प्रभावित हुनेछन्।

नेपालमा आजका सरकारी निकायहरू, कानुनी संरचनाहरू र राजनीतिक नेताहरूको नीति व्यवहारले सतहमा "नेपालमैत्री", "आत्मनिर्भरता", र "स्थानीय उत्पादन प्रवर्द्धन" जस्ता आकर्षक नाराहरू बोकेका देखिए पनि, वास्तविक अभ्यासमा ती नीतिहरू देशको आफ्नै स्रोत, साधन, मानव–संसाधन, प्रविधि र रैथाने उत्पादनको बजारिकरण हुन नदिने गरी योजनाबद्ध रूपमा कार्यान्वयन भइरहेका छन्। यस्तो स्थिति आकस्मिक नभई, दीर्घकालीन रूपमा डिजाइन गरिएको "नियन्त्रित नीति–संरचना" को परिणाम हो, जसले स्वदेशी उद्योग, प्रविधि र नवप्रवर्तनलाई विकास हुन नदिई विदेशी वस्तु र प्रविधिलाई सहज प्रवेश गराउने प्रणाली स्थायी रूपमा जरा गाडेर बसेको छ। आज यही ढाँचा "नेपाली सिस्टम" को रूपमा संस्थागत भइसकेको छ।

यस प्रतिवेदनमा प्रस्तुत दस वटा कृषि–आधारित प्रविधिका उदाहरणहरूले यो विरोधाभास स्पष्ट रूपमा देखाउँछन्। ती सबै अवस्थामा नेपालकै कानुनअनुसार नेपालमै ती प्रविधि, उत्पादन वा सेवा व्यावसायिक रूपमा सञ्चालन गर्न प्रतिबन्धित छन्, तर सोही प्रविधि विदेशबाट आयात गरी नेपालमै निर्बाध रूपमा बिक्री र वितरण गर्न पाइन्छ। यसले नेपालका कानुनहरू र नीति–निर्माण प्रक्रियाले

स्वदेशी उद्यमलाई होइन, विदेशी उत्पादनलाई सुरक्षित बजार प्रदान गरिरहेका छन् भन्ने प्रमाणित गर्छ।

यसबाट प्रस्ट हुन्छ—नेपालको हालको उद्यम, प्रविधि, र नवप्रवर्तनसम्बन्धी कानुनी ढाँचा वस्तुतः विदेशी कम्पनीहरूको एकाधिकार बजार निर्माण गर्नकै लागि लेखिएको वा परिमार्जित गरिएको छ। कतिपय कानुनहरू त केवल कागजमै सीमित छन्, कार्यान्वयनका लागि आवश्यक ऐन वा निर्देशिका नै निर्माण गरिएको छैन। कानुन लागू गर्ने जिम्मेवारी पाएका सरकारी अधिकारी र निकायहरूले जनताको करबाट तलब र सुविधा पाउँदा–पाउँदै, उल्टै त्यही जनताको उत्पादन, रोजगारी र आर्थिक समृद्धिलाई रोक्ने कार्यमा संलग्न रहेको देखिन्छ।

अब प्रश्न उठ्छ, यदि आजको जेन-जी पुस्ता, जसको सोच, चेतना र ऊर्जा नयाँ युगको रूपान्तरणको प्रतीक ठानिन्छ त्यसले नेपालमा सस्थागत भइसकेको परम्परागत लुटको यस प्रणालीलाई आजको दिनमा चुनौती दिन सक्षम हुनेछ? नयाँ पुस्ताको सोचबाट जन्मने नयाँ शासन, नीति र कानुनी व्यवस्थाले के यी अन्धा कानुन, दोहोरो मापदण्ड र कु–व्यवस्थालाई अन्त्य गर्न सक्ला? यो प्रश्न अहिलेको नेपालका युवाहरूको भविष्यसँग गाँसिएको छ। तर यथार्थमा हेर्दा, वर्तमान शक्तिकेन्द्रित र आयातमुखी नीतिगत ढाँचामाथि जेन-जी (Gen–Z) पुस्ताको प्रयासले तुरुन्तै यसमा ठोस परिवर्तन ल्याउन सक्ने सम्भावना निकै घुमिल हुदै गएको प्रतित हुन्छ।

हरि ॐ तत्सत् ॥

—इति ग्रन्थसमाप्तिः—

लेखक अथर्ववेदाचार्य नारायण घिमिरे हातहाति विकास विज्ञ तथा वेदमा विज्ञानका अध्येता हुन्।

जेनजी मोमेन्ट (GEN Z MOMENTS)

डिप स्टेट : वैदिक विमर्श ।

make
ideas
happen

नारायण घिमिरे।

Gen Z Moments